

TŠCINECO KULTŪRA LIETUVOJE

AGNĖ ŽILINSKAITĖ

Straipsnyje išsamiai pristatomas ankstyvojo ir viduriniojo bronzos amžiaus archeologinis reiškinys Lietuvoje – Tšcineco kultūra (Tšcineco kultūrinė bendrija/horizontas). Įvairiais pjūviais analizuojama šios kultūros samprata, chronologija, pristatoma tyrimų istorija jos paplitimo areale. Išskirtinis dėmesys tenka archeologinei keramikai – pagrindiniam kultūrinės priklausomybės rodikliui. Straipsnyje aptariami keraminių indų skiriamieji bruožai, tipai, ornamentika, jų priklausomybė Rytinei/Vakarinei Tšcineco kultūroms. Straipsnio pabaigoje analizuojama bronzos amžiaus kultūrinė situacija Rytų Baltijos regione ir keliamas Tšcineco kultūros egzistavimo Lietuvoje pobūdžio klausimas.

Reikšminiai žodžiai: Tšcineco kultūra, Vakarų Tšcineco kultūra, Rytų Tšcineco kultūra, bronzos amžius, keramika.

The article presents the Trzciniec culture (Trzciniec cultural cycle), an Early and Middle Bronze Age archaeological phenomenon in Lithuania. It analyses various aspects of the concept and chronology of the culture and presents a history of the research in the culture's territory. Priority is given to archaeological pottery, the main indicator for cultural identification. The article gives the main distinguishing features of the ceramic vessels, their types, their ornamentation, and their attribution to either the East-Trzciniec or West-Trzciniec culture. Finally the article analyses the Bronze Age cultural situation in the Eastern Baltic region and raises the question of whether the Trzciniec culture existed in Lithuania and in what form.

Keywords: Trzciniec culture, West-Trzciniec culture, East-Trzciniec culture, Bronze Age, pottery.

ĮVADAS

„Tšcineco“ (Trzciniec) terminas archeologijos moksle vartojamas nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio Lenkijos mokslininkų darbuose (Zakrzewski 1924; Antoniewicz 1928; Kostrzewski 1930). Šis archeologinis reiškinys, aptinkamas Rytų Vokietijoje, Lenkijoje, Vakarų Baltarusijoje ir Šiaurės Ukrainoje, taip pat dažnai įvardijamas Tšcineco–Komarovo–Sosnicos ciklu, Tšcineco kultūrine bendrija ar horizontu, bet dažniausiai tiesiog Tšcineco kultūra (1 pav.). Šiame straipsnyje taip pat vyraus Tšcineco kultūros sąvoka, kuri jungia vieno chronologinio laikotarpio bendruomenes, didelėje teritorijoje palikusias bendrų bruožų turintį palikimą ir nepaisant to, kad jų nevienija bendra kultūrinė tradicija, o objektai išskiriami tik pagal universalius šiai kultūrai priski-

riamus bruožus, dažniausiai pagal archeologinę keramiką.

Ankstyvuojų ir viduriniuojų bronzos amžiumi (1800–1100 m. pr. Kr.) datuojama gyvulių augintojų, žemdirbių, medžiotojų, žvejų ir metalo apdirbėjų kultūra įvairiuose regionuose yra gana skirtingai traktuojama ir vertinama. Lenkijos ir Rytų Vokietijos teritorijose Tšcineco kultūra įvardijama Vakarine grupe, likusioje jos paplitimo teritorijoje – Rytine. Lietuvoje aptinkama abiejų grupių radinių, kurių kultūrinę priklausomybę dažniausiai parodo keraminių indų ornamentika. Kasmet gana sparčiai daugėjant Tšcineco kultūrai priskiriamos archeologinės medžiagos ir auganti mokslininkų susidomėjimui atsirado pretekstas į šį bronzos amžiaus kultūrinį reiškinį pažvelgti išsamiau. Detalesnė Tšcineco kultūros egzistavimo Lietuvoje galimybės analizė

1 pav. Tšcinco kultūrinio horizonto paplitimo žemėlapis (pagal Makarowicz 2010, fig. 1.1.)

reikalinga siekiant ne tik išsiaiškinti ankstyvojo ir viduriniojo bronzos amžiaus kultūrinę situaciją, bet ir suprasti šios kultūrinės grupės savitumą bei įtaką regione. Didelėje aplinkinėje teritorijoje apie 600 m. egzistavęs kultūrinis reiškiny vargu ar galėjo aplenkti Lietuvą (1 pav.), tačiau prielaida, jog daug Tšcinco kultūros atstovų galėjo gyventi dabartinėje Lietuvos teritorijoje, yra prieštaringa ir sulaukia Lietuvos mokslininkų kritikos (Brazaitis 2008; Girininkas *ir kt.* 2013). Šiame straipsnyje Tšcinco kultūros egzistavimo Lietuvos teritorijoje pobūdžio problematika nagrinėjama remiantis vyraujančiomis trimis pagrindinėmis hipotezėmis: Tšcinco kultūros

pėdsakai Lietuvoje – importo/eksporto padarinys (Girininkas 2011, p.158; 2013 p.96) (1); epizodiškai gyvenamos šios kultūros bendruomenių „salelės“ (Brazaitis 2008, p.285) (2); Tšcinco kultūros atstovai sėsliai gyveno šiandieninėje Lietuvos teritorijoje, todėl reikėtų praplėsti kultūros geografiją įtraukiant ir Lietuvą (Лысенко 2005, p.37) (3).

Šiuo straipsniu siekiama pristatyti Lietuvos teritorijai būdingas Tšcinco kultūrinės grupės tradicijas bei konstruktyviai įvertinti šio archeologinio reiškiny egzistavimo mastą ankstyvajame ir viduriniajame bronzos amžiuje. Įvairiapusė archeologinės medžiagos analizė leidžia ne tik tikslingai ieškoti

analogijų kaimyniniuose kraštuose, bet ir išskirti savitus šios kultūrinės grupės Rytų ir Vakarų variantus bei jų bruožus Lietuvoje. Straipsnyje nagrinėjama 19 archeologinių vietovių, kuriose buvo identifiukuoti Tšcinco kultūrai priklausantys radiniai. Čia aptinkamų keramikos dirbinių pagrindu apibūdinami pagrindiniai Tšcinco kultūros keramikos bruožai ir jų priklausomybė Rytiniam/Vakariniam kultūros variantams. Straipsnyje pateikiamos radiokarboninės datos yra kalibruotos. Publikacijos pagrindu tapo 2012 m. straipsnio autorės surinkti duomenys ir jų analizė rengiant Archeologijos studijų programos magistro darbą „Tšcinco kultūra Lietuvoje“ (vad. dr. E. Šatavičius).

TŠCINECO KULTŪROS TYRIMŲ ISTORIJA

Lenkija, Baltarusija, Ukraina

Kada tiksliai buvo vykdomi pirmieji archeologiniai tyrimai Tšcinco kultūrai priskiriamame objekte, nėra žinoma, nes ilgą laiką šios kultūros paveldas buvo priskiriamas skirtingoms kultūrinėms grupėms ir kaip atskira kultūra išskirta palyginti neseniai. Šios jau savarankiškos kultūros nuosekli analizė prasidėjo XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Lenkijos archeologas V. Antonievičius (W. Antoniewicz) Liublino vaivadijoje, netoli Pulavų (Puławy), Tšcinco (Trzciniec) vietovėje, vykdė archeologinius tyrinėjimus, kurie mokslinėje literatūroje įvardijami pirmaisiais Tšcinco kultūros tyrimais (Antoniewicz 1928; Kostrzewski 1930). Kaip ir daugelis naujai atrandamų archeologinių kultūrų, pastaroji pavadinta pagal vietovę.

Tšcinco kultūros chronologijos, periodizacijos bei sampratos kaitą Lenkijos mokslininkų darbuose galima suskirstyti į keturis etapus (Górski 2008a). Pirmajame etape (1920–1939 m.) Tšcinco kultūra buvo identifiukuota, preliminariai datuota ir apibūdinata bendrais bruožais (Zakrzewski 1924; Antoniewicz 1928). 1930 m. J. Kostčevskis (J. Kostrzewski) mokslinėje literatūroje pirmą kartą oficialiai pavartoja Tšcinco kultūros pavadinimą bei pateikia iki

tol archeologinių tyrimų metu surinktą informaciją (Kostrzewski 1930). Šiuo laikotarpiu buvo pastebėta miškų neolito, Piltuvėlinių taurių ir Virvelinės keramikos kultūrų įtaka Tšcinco kultūros formavimuisi (Kostrzewski 1930, p.27; Jażdżewski 1936, p.2–4). Keliuose moksliniuose darbuose taip pat aptariama ir Tšcinco kultūros įtaka Lužitėnų kultūros formavimuisi Lenkijos teritorijoje (Kozłowski 1928, p.80; Jażdżewski 1936, p.7).

1939–1965 m. – antrasis etapas. 1959 m. pasirodo pirmoji didelės apimties publikacija. A. Gardavskis (A. Gardawski) paskelbia monografiją „Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce“ (*liet.* „Tšcinco kultūros gentys Lenkijoje“). Dar didesnio susidomėjimo sulaukė diskusijos apie slavų etnogenezę ir iškelta hipotezė apie Tšcinco kultūros atstovų genetinį ryšį su slavų protėviais (Jażdżewski 1936, p.7). Tšcinco kultūros palaiptinio transformavimosi į Lužitėnų kultūrą, kurios atstovai laikomi slavų protėviais, koncepcija buvo lengvai priimta. Ši teorija skatino aktyviau publikuoti mokslo darbus Tšcinco materialinės kultūros palikimo tematika (Jażdżewski 1948; Nosek 1948; Gardawski 1959). Pasirodžius pirmiesiems didelės apimties mokslo veikalams Tšcinco kultūra buvo išskirta Ukrainoje. Nors dabar jau žinoma, kad pirmieji archeologiniai objektai Ukrainoje, priklausantys Tšcinco kultūrai, buvo tirti dar 1870–1880 m., bet iki 1960 m. jie buvo priskiriami Komarovo kultūrai (Encyclopedia 1993).

1965–1980 m. – trečiasis etapas. Intensyvios bronzos amžiaus kultūrų studijos ir ženkliai išaugęs archeologinių tyrimų skaičius, ypač Pietryčių Lenkijoje, leido naujai įvertinti ankstesnius Tšcinco kultūros tyrimus. Buvo pastebėti tiek regioniniai, tiek chronologiniai kultūros skirtumai (Machnik 1967; Gardawski 1971; Dąbrowski 1972). Mokslinėse publikacijose toliau nagrinėjamas Tšcinco kultūros santykis su Virvelinės keramikos bei Lužitėnų kultūromis, tikslinama chronologija remiantis regioniniais tyrimais.

Laikotarpis nuo 1980 m. iki šiandien – ketvirtasis etapas. Jame išryškėja itin aiškūs regioniniai

skirtumai tiriant Tšcineco kultūros palikimą ir chronologiją. Šie klausimai plačiai nagrinėjami J. Gurskio, H. Taras, J. Dambrovskio, P. Makarovič ir daugelio kitų Lenkijos archeologų publikacijose, aktyviai atliekamas datavimas radiokarbono metodu (Kempisty, Włodarczak 1996; Włodarczak 1998; Górski, Kadrow 2001; Górski *ir kt.* 2003; Makarowicz 2010). Itin daug dėmesio mokslinėje literatūroje skiriama jau etaloniniais Tšcineco kultūros tyrimų objektais tapusiems Dacharzów ir Żerniki Górne kapinynams (Florek, Taras 1996; 2003; Kempisty, Włodarczak 1996; Górski 2007).

Apie Ukrainoje ir Baltarusijoje vykdomus Tšcineco kultūros tyrimus duomenų turima mažiau, nors pastaroji čia išskirta prieš penkis dešimtmečius. Nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio šių šalių vėlyvojo neolito ir bronzos amžiaus kultūras savo darbuose plačiai analizavo S. Berezanskaja (С. С. Березанская) (Березанская 1972; Березанская *ir kt.* 1986; 1994). 1997 m. Ukrainos ir Baltarusijos mokslininkai dalyvavo Lenkijoje vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Trzcinniec“: system kulturowy czy interkulturowy proces?“ (*liet.* „Tšcinecas“: kultūrinė sistema ar tarpkultūrinis procesas?“), kurioje akcentavo ir nagrinėjo Tšcineco kultūros chronologijos bei jos vietos Tšcineco–Komarovo–Sosnicos cikle klausimus (Клочко 1997; Крывальцэвіч 1997a; 1997b; Куриленко, Отрощенко 1997). Šiandien Baltarusijoje intensyviausiai Tšcineco kultūrą tiria mokslininkai M. Krivalcevič (М. М. Крывальцэвіч) bei V. Lakiza (В. Лакіза) (Крывальцэвіч 1993; 1995; 1997a; 1997b; Лакіза 1996; 2008).

Lietuva

Dar prieš kelis dešimtmečius Lietuvos mokslininkai Tšcineco kultūrą suprato tik kaip Lenkijos ir Baltarusijos teritorijose vyravusį archeologinį reiškinį. Situaciją apsunkino lenkų mokslininkų iškelta idėja, kad Tšcineco kultūrą Lietuvoje turėtų reprezentuoti paminklai, kuriuose randamos keramikos bruožai atitinka viduriniojo bronzos amžiaus keramikos stilistiką. Remiantis šiuo dėsningu bei

pavieniais radiniais, aptiktais Kuršių nerijoje, mokslinėje literatūroje pradėtas vartoti Juodkrantės tipo keramikos terminas (Dąbrowski 1968). Iki 1997 m. apie Tšcineco kultūrą užsimenama vos keliose Lietuvos ankstyvasias epochas tiriančių mokslininkų publikacijose (Luchtanas 1992; Girininkas 1994; Rimantienė 1996). Jau minėtoje 1997 m. tarptautinėje konferencijoje Lenkijoje bronzos amžiaus gyvenviečių tyrinėjimus pristatė T. Ostrauskas, R. Rimantienė ir V. Juodagalvis. Virvelinės keramikos ir Tšcineco–Sosnicos kultūrų ratui mokslininkai tuomet priskyrė Barzdžio I ir Margių I senovės gyvenviečių radinius (Остраускас *ir kt.* 1997, c.57). Sosnicos kultūros keramikos radiniai minimi ir Kretuono IA bei IC senovės gyvenviečių tyrimų kontekste. Anot autorių, jau tuomet Tšcineco kultūros radimviečių buvo pakankamai, kad būtų galima kalbėti apie šios kultūros egzistavimą dabartinės Lietuvos ir į PV nuo jos esančiose teritorijose (Римантене, Остраускас 1997, c.60).

Pastarąjį dešimtmetį informacijos apie Tšcineco kultūrą ir jos radinius įvairių laikotarpių paminkluose nuolat daugėjo. Kultūrinę situaciją Lietuvoje II t-mečio pr. Kr. viduryje nagrinėja ne vienas archeologas (Rimantienė 1999c; Piličiauskas 2002; Girininkas 2002b). Konkrečius Tšcineco kultūrai priskiriamus archeologinius radinius, aptiktus Višėtiškių pilkapyne, Pakretuonės I senovės gyvenvietėje, Biržulio ežero mikroregione, publikacijose pristato A. Girininkas, Dž. Brazaitis, T. Ostrauskas ir kiti (Brazaitis 2000b; Girininkas 2002c; Stančikaitė *ir kt.* 2006). Dar 2002 m. bei vėliau, 2006 m., A. Girininkas straipsnyje „Ar Pamarių kultūra priklausė Virvelinės keramikos kultūros ratui?“ vienas pirmųjų akcentavo įvairių archeologinių kultūrų radinių identifikavimo problemą. Analizuodamas vėlyvojo neolito kultūrų palikimą Lietuvoje, autorius pabrėžė, kad dalis Virvelinės keramikos kultūrai priskiriamos medžiagos buvo ir tikriausiai iki šiol yra klaidingai identifikuota. Dalis jos turėtų būti priskiriama Rutulinių amforų, kita – Tšcineco kultūrai (Rytinei jos grupei) (Girininkas 2002b, p.86; 2006, p.36). 2008 m. pirmą kartą buvo paskelbti Tšcineco kultūrą Lietuvoje apibendrinantys duomenys, jun-

giantys visą iki šiol surinktą medžiagą (Brazaitis 2008, p.279–286). Publikacijoje aiškiai išskirti Rytų ir Vakarų Tšcinco kultūrų skirtumai, pristatomi būdingi radiniai, chronologija, radimviečių geografija. Vėliau pasirodžiusiuose A. Girininko darbuose atkreipiamas dėmesys į Tšcinco kultūros sąveiką su kitomis vėlnalaimėmis kultūromis, kurių materialus palikimas yra gana panašus. Publikacijose išsamiai aptariamas Tšcinco, Virvelinės keramikos bei Nemuno kultūrų santykis, ryšiai su vėlyvosios Narvos ar Pamarių kultūromis (Girininkas 2009; 2011; 2013).

TŠCINECO KULTŪROS CHRONOLOGIJA IR SAMPRATA

Plačiąja prasme yra sutariama, kad Tšcinco kultūra egzistavo 1800–1100 m. pr. Kr. laikotarpiu ir buvo bendras ankstyvojo ir viduriniojo bronzos amžiaus reiškinys Rytų Baltijos regione (1 pav.) (Pyzik 1996; Piličiauskas 2002; Лысенко 2005; Brazaitis 2008; Girininkas 2011). Jos formavimąsi stipriausiai veikė vietinių vėlyvojo neolito kultūrų tradicijos bei Virvelinės keramikos kultūros A horizontas. Kultūros egzistavimo pabaiga siejama su jos transformacija į Lužitėnų kultūrą, Lietuvoje – Brūkšniuotosios keramikos kultūros ir Vakarų baltų pilkapių kultūrų susiformavimu.

Tšcinco kultūros vystymosi raidą galima būtų suskirstyti į smulkesnius etapus, bendrus visam Tšcinco kultūros arealui bei atspindinčius kultūros vystymosi etapus (Górski, Kadrow 1996):

I. Prototšcinco – 2400/2350–1950/1900 m. pr. Kr.

II. Ankstyvasis – 1950/1900–1850/1800 m. pr. Kr.

III. Klasikinis – 1850/1800–1650/1600 m. pr. Kr.

IV. Vėlyvasis – 1650/1600–1300/1250 m. pr. Kr.

Deja, tikslesnį datavimą Tšcinco kultūros paplitimo areale apsunkina itin ryškūs kiekybiniai tyrinėjimų mastų skirtumai, tai lemia neaiškia pačios Tšcinco kultūros kaip archeologinio reiškinio sampratą ir vertinimą, tyrimų medžiagos interpretavimą. Situaciją apsunkina ir skirtinga regioninių Tšcinco kultūros bendruomenių kilmė bei raida, tačiau labiausiai – datavimo stoka.

Preliminari Tšcinco kultūros chronologija Lenkijos teritorijoje buvo nustatyta dar XX a. 4-ajame dešimtmetyje. Tuomet kultūros ištakos ilgą laiką buvo tiesiogiai siejamos su neolito kultūromis ir tiksliau nedatuojamos, bet nuo XX a. vidurio kultūros pradžia laikoma apytiksliai 1700 m. pr. Kr. Kultūros pabaiga siejama su Lužitėnų kultūros įsivyravimu ir datuojama bronzos amžiaus II periodo pabaiga – III periodo pradžia (1400–1200 m. pr. Kr.) (Piontek, Iwanek 2009, p.69). Dabar Tšcinco kultūros chronologinėmis ribomis Lenkijos teritorijoje yra laikomas laikotarpis nuo 1700 iki 1300/1200 m. pr. Kr. (Pyzik 1996, p.52), kuris sutampa su II bronzos amžiaus periodo rėmais.

Iki XXI a. Baltarusijoje Tšcinco kultūra buvo datuojama keliais šimtmečiais vėliau nei gretimos šalyse, t.y. 1500–1100 m. pr. Kr. (Крывальцэвіч 1993, c.620). Archeologinių objektų ar įvairių vykususių procesų datavimas buvo paremtas analogijomis iš Centrinės ir Rytų Europos arba tiesiog lyginamuoju metodu pagal Lenkijos tyrimų duomenis (Kryvaltsevich 2007, p.16). Vėliau, siekiant patikslinti ir sukongretinti būtent Rytų Tšcinco kultūros chronologiją, o gautus rezultatus palyginti su Vakarų Tšcinco kultūros datomis Lenkijos teritorijoje, radiokarbono metodu buvo datuotas 141 pavyzdys iš Baltarusijos, Rusijos ir Ukrainos teritorijose esančių įvairių archeologinių objektų. Remiantis gautais rezultatais buvo patikslinta Rytų Tšcinco kultūros chronologija – 1700–1000 m. pr. Kr. (Лысенко 2005, c.60). Manoma, kad šiuo laikotarpiu Pietų Baltarusijoje vyravusi Tšcinco kultūra plito Rytų ir Centrinės Europos link (Kryvaltsevich 2007, p.16).

Apibendrinus Baltarusijoje atlikto radiokarboninio datavimo rezultatus gautoji data keliais šimtmečiais praplėtė Tšcinco kultūros egzistavimo laikotarpį ir Ukrainos teritorijoje. Iki tol Centrinėje ir Šiaurės vakarų Ukrainoje egzistavusi Tšcinco kultūra buvo datuojama 1600–1100 m. pr. Kr. (Encyclopedia 1993), dabar šios kultūros pasirodymas datuojamas taip pat nuo 1700 m. pr. Kr. (Лысенко 2005, c.60).

Lietuvos mokslinėje literatūroje nurodomos Tšcineco kultūros chronologinės ribos – 1800–1300 m. pr. Kr. (Brazaitis 2008, p.279; Girininkas 2013, p.127). Dar visai neseniai bronzos amžių pasiūlius skirstyti į tris periodus, dabar Tšcineco kultūrą galima būtų vadinti vienu pagrindinių archeologinių reiškinių Lietuvoje viduriniajame bronzos amžiuje (1700/1650–1300 m. pr. Kr.) (Girininkas 2013, p.35). Kai kurių mokslininkų darbuose kultūros egzistavimo pabaigos data nukeliama iki 1200 ar 1100 m. pr. Kr. ir yra artimesnė Lenkijos chronologijai (Piličiauskas 2002, p.127; Girininkas 2011, p.158). Datavimas daugiausia paremtas bendra viso kultūros horizonto chronologija bei radinių iš kaimyninių šalių analogijomis, tačiau chronologinės ribos šimtmečiu ankstyvesnės nei bendrame paplitimo areale. Deja, išsamiau kalbėti apie realią kultūrinę situaciją ankstyvajame ir viduriniajame bronzos amžiuje yra sudėtinga, kadangi Lietuvos teritorijoje aptikti Tšcineco kultūros radiniai nebuvo datuoti radiokarboniniu metodu.

Tšcineco kultūrinį horizontą (Tšcineco–Komarovo–Sosnicos ciklą, Tšcineco kultūrinę bendriją) galima skaidyti į smulkesnes kultūrinės grupes, tiksliau nusakančias konkretaus regiono skiriamuosius bruožus ar kitų regione vyravusių archeologinių kultūrų įtaką. Mokslinėje literatūroje dažniausiai įvardijami net septyni Tšcineco kultūriniai horizontai, tačiau Lietuvos teritorijai daugiausia įtakos galėjo turėti tik geografiškai artimiausi: Tšcineco–Ivno (Iwno), Tšcineco–Sosnicos ir Tšcineco–Komarovo.

Tačiau, kaip jau tapo įprasta, visa nagrinėjamos kultūros užimama teritorija dažniausiai skirstoma į du pagrindinius variantus – Rytų Tšcineco ir Vakarų Tšcineco kultūrą. Tokį skirstymą lėmė geografiškai pasidalinusių skirtingų kultūros tradicijų bruožai. Lenkijos teritorijoje Tšcineco kultūra laikoma Vakarine grupe, likusioje teritorijoje (Baltarusijoje, Ukrainoje) – Rytine. Vakarų Tšcineco kultūros radiniai pasižymi saikingesne keramikos dirbinių ornamentika. Rytų – ryškiau paveikta neolito kultūrų tradicijų, pasižymi gausesne ir įvairesne indų ornamentika, itin būdingas į išorę nusklembtas pa-

kraštėlis (žr. skyrių „Tšcineco kultūros radiniai: keramika“). Pagal kaimyninių šalių analogijas, Lietuvoje aptinkamus radinių komplektus galima suskirstyti į būdingus tiek Rytų, tiek Vakarų variantams (Brazaitis 2008, p.279–283). Tenka pastebėti, kad šis skirstymas gali būti netikslus, nes Lietuvoje iki šiol neaptikta nė vieno archeologinio objekto, kur vienos ar kitos grupės Tšcineco kultūros radiniai sudarytų daugumą. Dažnai viename radinių komplekse aptinkami abiejų kultūros variantų bruožų turintys radiniai. Vis dėlto kai kurie Lietuvos mokslininkai radinius sieja ir su konkrečiu Tšcineco kultūros horizontu (pvz., Tšcineco–Ivno kultūrai priskiriama dalis radinių iš Paramelio II senovės gyvenvietės (Varėnos r.) (Šatavičius 2009b; 2010), kiti autoriai dažniausiai apsiriboja kultūros skirstymu į Rytinį ar Vakarinį variantus arba tiesiog įvardija bendrą Tšcineco kultūrinę priklausomybę (pvz., Ostrauskas, Rimantienė 1998, p.38; Girininkas 2002c, p.189).

Nesant bendros Tšcineco kultūros egzistavimo Lietuvos teritorijoje koncepcijos tarp mokslininkų vyrauja kelios nuostatos. Atsižvelgdami į negausiai randamą Tšcineco kultūros inventorių dalis archeologų daro prielaidą, kad šios kultūros atstovai tik palaikė ryšį su Lietuvos teritorijoje gyvenusiomis bendruomenėmis (Girininkas 2011, p.158; 2013, p.96). Dž. Brazaičio nuomone, negausios bendruomenės gyvavo Lietuvos teritorijoje, bet neilgai gyvendamos nedidelėse gyvenvietėse paliko mažai radinių (Brazaitis 2008, p.285).

TŠCINECO KULTŪROS RADIMVIETĖS LIETUVOJE

Jau 1975 m. Tšcineco kultūrų rato užimamoje teritorijoje buvo priskaičiuojama apie 800 jam priklausančių archeologinių vietovių, daugiau nei 500 aptikta dabartinės Lenkijos teritorijoje (Dąbrowski 1972, p.39). Lietuvoje didžioji dalis senovės gyvenviečių, kuriose rasta Tšcineco kultūros radinių, buvo apgyvendintos žymiai anksčiau nei bronzos amžiuje. Plačiau netyrinėtas ir nė vienas „grynas“ šios kultūros objektas su visu būdingų radinių kompleksu: ke-

raminiais, titnago, metalo ir kt. dirbiniais. Remiantis skirtingų Lietuvos tyrinėtojų skelbiamais duomenimis, Tšcinco kultūros radimviečių Lietuvoje skaičius svyruoja nuo 12-os (Brazaitis 2008, p.279–285) iki 15-os (Girininkas 2013, p.97). 2012 m. nuosekliai peržiūrėjus LNM ir ŠNM fondus, šis skaičius išaugo iki 19-os (1 lent., 2 pav.). Didžiausias radimviečių koncentracijas galima išskirti Pietų ir Rytų Lietuvoje. Rytuose gyvenvietės telkiasi Rytų Lietuvos ežeryne, Kretuono apyžerio mikroregione. Pietų Lietuvoje radimvietės koncentruojasi taip pat priešistorėje intensyviai apgyvendintame Varėnos rajone. Gedupio ir Kubilėlių senovės gyvenvietės rodo, kad ši kultūrinė tradicija galėjo gyvuoti ir Užnemunėje. Deja, 5-ių neabejotinai Rytų Tšcinco kultūrai priskirtinų skirtingų puodų šukių nėra tikslios radimo vietos. Tai V. Šukevičiaus kolekcijos radiniai, dar XIX a. pabaigoje surinkti Merkinės apylinkėse.

Iš minėtų 19-os archeologinių vietovių Rytų Tšcinco kultūrai priskirtini 8 objektai: Dumblynės salos, Donkalnio, Kretuono I, Pakretuonės I, Spigino salos I senovės gyvenvietės, Geniakalnio senkapis, Visėtiškių pilkapynas, Šventosios IX radimvietė bei kelios šukės iš Merkinės apylinkių (V. Šukevičiaus kolekcija). Vakarinei grupei galima priskirti 10 objektų: Dubičių I ir II, Gedupio, Katros I ir II, Katros ištakų I, Kubilėlių, Margių I, Varėnės II, Varėnės upės X senovės gyvenvietės bei šukė iš Merkinės apylinkių (2 pav.). Vakarų Tšcinco kultūros radimvietės koncentruojasi Pietų Lietuvoje bei Užnemunėje, Rytų Lietuvoje.

Tšcinco kultūros radiniai archeologiniuose objektuose daugeliu atvejų buvo aptikti detaliųjų tyrimų, rečiau – žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu, bet visi šie tyrinėjimai vykdyti iki XXI a. pradžios. Seniausi žinomi – 1959 m. A. Bernotaitės tyrinėjimai Dubičių I (vad. Salaite) senovės gyvenvietėje (Bernotaitė 1959). Apie 2000 m. baigiami

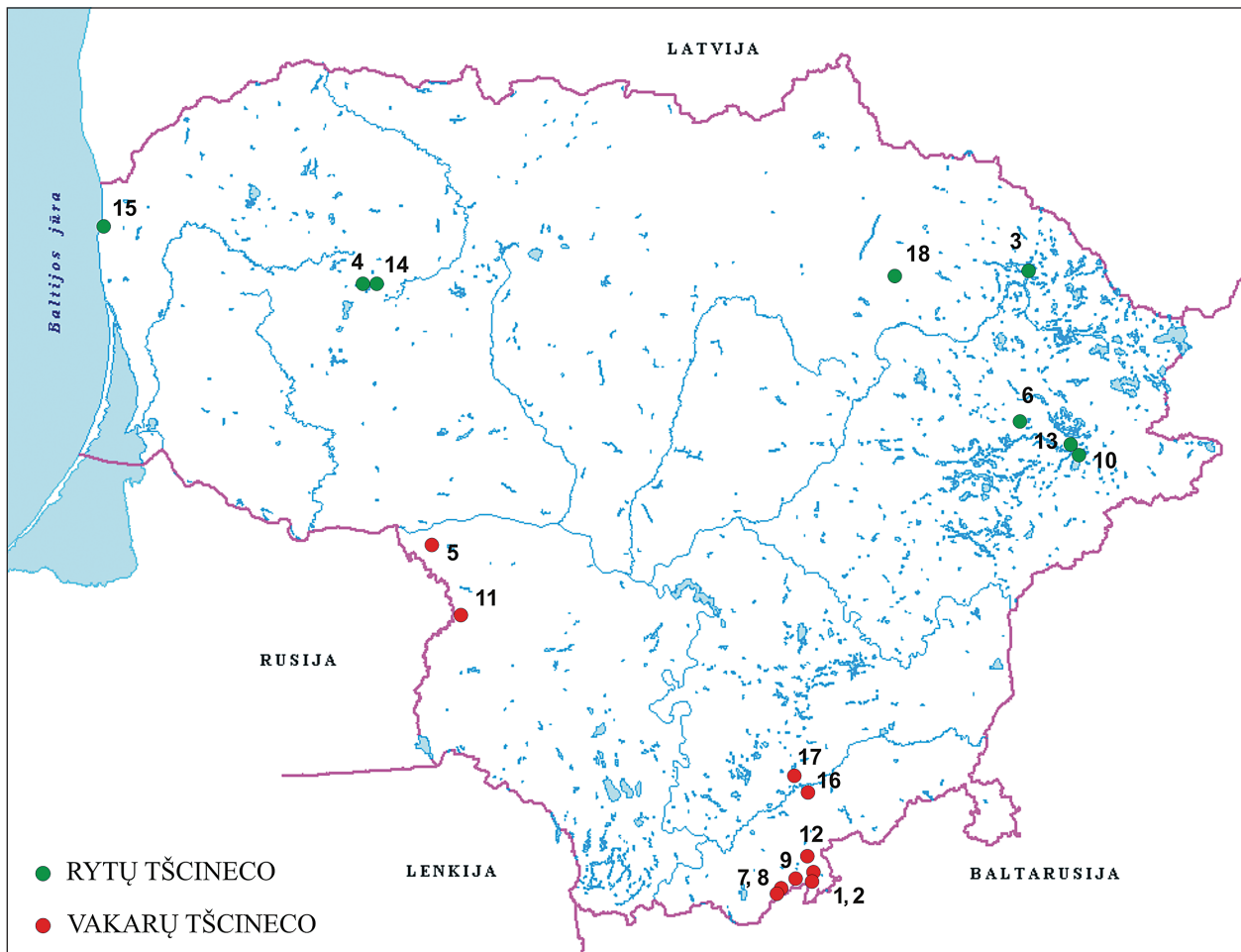
paskutiniai Dumblynės salos, Geniakalnio senkapis bei Varėnės upės X senovės gyvenvietės tyrinėjimai (Griciuvienė, Grižas 2001; Ribokas 2001; Juodagalvis 2002). Susidaro įspūdis, kad per pastarąjį Lietuvos archeologijos 20-metį naujų Tšcinco kultūros radinių nebuvo aptikta, tačiau taip nėra. Apie archeologinių tyrimų metu aptiktus Tšcinco kultūros radinius yra užsimenama publikacijose, t.y. Paramėlio II (Šatavičius 2009b; 2010) bei Ažutakio senovės gyvenvietėse (Šatavičius 2009a). Daug vilčių teikia pastarųjų metų Neries upės pakrančių (Elektrėnų sav., Širvintų r. ir Vilniaus r. sav.) žvalgomieji archeologiniai tyrimai (vad. dr. R. Vengalis, dr. G. Vėlius). Jų metu aptikti bronzos amžiumi datuojami radiniai galėtų priklausyti Tšcinco kultūrai (Vengalis 2014), bet tam patvirtinti reikia detalesnių archeologinių tyrimų. Vilniaus universiteto įgyvendinamo projekto „Ankstyvųjų baltų visuomenės tapatumo bruožai remiantis archeologijos paveldo tyrimais Lietuvoje“ metu, dr. E. Šatavičiui peržiūrėjus mažesniųjų Rytų Lietuvos muziejų fondus, iš viso nustatytos 23 Tšcinco kultūros radimvietės Rytų Lietuvoje. Deja, dalis jų aptikta senose kolekcijose be aiškesnio konteksto ar radimo vietos¹. Artimiausiu metu šių radimviečių skaičius neabejotinai išaugs pasipildžius informacijai, ją paskelbus ar atlikus papildomus archeologinius tyrimus.

Anksčiau manyta, kad Tšcinco kultūros radiniams galima priskirti dalį Barzdžio miško I senovės gyvenvietės radinių (Острпайскас *ir kt.* 1997, c.57), bet tipologiškai keramika šiame objekte labiau priskirtina Nemuno, Pamarių ar Virvelinės keramikos kultūroms (Rimantienė 1999a, p.201). Dėl stilistinių keramikos puošybos elementų panašumo, matyt, taip pat klaidingai identifikuoti radiniai iš Drenių ir Patilčio senovės gyvenviečių, esančių Biržulio apyžerėje (Stančikaitė *ir kt.* 2006, p.115). Šiuose archeologiniuose objektuose buvo rastos vos

¹ Duomenys pristatyti Vilniaus universiteto projekto „Ankstyvųjų baltų visuomenės tapatumo bruožai remiantis archeologijos paveldo tyrimais Lietuvoje (ARCHBALTAI)“ konferencijoje „Ankstyvųjų baltų visuomenės tapatumas“ dr. E. Šatavičiaus pranešimo „Ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenviečių struktūra ir kultūrinė tapatybė“ metu 2014 m. gruodžio 19 d. Vilniuje.

1 lentelė. Archeologiniai objektai, kuriuose aptikta Tšinceno kultūros radinių

Nr.	Objekto pavadinimas	Objekto tipas	Rajonas	Tyrėjas	Tyrimų metai	Indų šukių skaičius	Titnago radinių skaičius	Rytų (R) / Vakarų (V) Tšinceno kultūra	Muziejus	Literatūra
1	Dubičiai I (Salaite)	senovės gyvenvietė	Varėnos	Bernotaitė A.	1959	2	-	V	LNM	Bernotaitė 1959; Римагнене 1968; Girininkas 2009
2	Dubičiai II (Pažėrys)	stovykla ir senovės gyvenvietė	Varėnos	Rimantienė R.	1962	9	-	V	LNM	Римагнене 1968; Rimantienė 1999d
3	Dumblynės sala	senovės gyvenvietė	Rokiškio	Grižas G., Gričiuviienė E.	1998–2000	2	-	R	LNM	Grižas 2000; Gričiuviienė, Grižas 2001; Brazaitis 2008
4	Donkainis	senovės gyvenvietė, alka, kapinynas	Telšių	Butrimas A.	1982	30	-	R	LNM	Butrimas 1984a; Stancikaitė ir kt. 2006; Brazaitis 2008
5	Gedupis	senovės gyvenvietė	Šakių	Juodagalvis V.	1987, 1988	3	-	V	LNM	Juodagalvis 1988a; 1990a
6	Geniakainis	senkapis	Utenos	Ribokas D.	1999, 2000	21	-	R	UKM	Ribokas 1999; 2000; 2001; Ribokas, Zabiela 2000; Stancikaitė ir kt. 2006; Brazaitis 2008
7	Katra I	senovės gyvenvietė	Varėnos	Ostrauskas T., Girininkas A.	1994, 1998, 1999	-	-	V	LNM	Ostrauskas 1996; Girininkas 2000a; 2009; Brazaitis 2008
8	Katra II	senovės gyvenvietė	Varėnos	Brazaitis Dž.	1998	2	-	V	LNM	Brazaitis 2000a
9	Katros ištakos I	senovės gyvenvietė	Varėnos	Ostrauskas T., Rimantienė R.	1997, 1998	32	12	V	LNM	Ostrauskas, Rimantienė 1998; 2000; Brazaitis 2008
10	Kretuonas I	senovės gyvenvietė	Švenčionių	Girininkas A.	1979, 1982–2001	30	11	R	ŠNM	Girininkas 1980a; 1982; 1984; 1986; 1998; 2000b; 2002a; Римагнене, Остраускас 1997; Brazaitis 2008
11	Kubilėliai	senovės gyvenvietė	Šakių	Juodagalvis V.	1984, 1989	13	3	V	LNM	Juodagalvis 1986; 1988b; 1990b; 1992; Brazaitis 2008
12	Margiai I	senovės gyvenvietė	Varėnos	Rimantienė R.	1980, 1981	5	7	V	LNM	Rimantienė 1982; 1999b; Остраускас ir kt. 1997
13	Merkinės apylinkės	atsitiktiniai radiniai	Varėnos	Šukevičius V.	-	5	-	R/V	LNM	-
14	Pakretuonė I	senovės gyvenvietė	Švenčionių	Girininkas A.	1976, 1977	44	-	R	LNM	Girininkas 1978; 1980b; 2002c; Brazaitis 2008
15	Spigino sala I	senovės gyvenvietė	Telšių	Butrimas A.	1986	17	-	R	LNM	Butrimas 1998; Stancikaitė ir kt. 2006
16	Šventoji IX	radimvietė (žuvų gaudymo užtvara)	Kretingos	Rimantienė R.	1971, 1972	1 puodas	-	R	-	Rimantienė 1980; 2005
17	Varenė II	senovės gyvenvietė	Varėnos	Ostrauskas T.	1996, 1997, 1999	93	-	V	LNM	Ostrauskas 1998; 2000; Brazaitis 2008; Girininkas 2009
18	Varėnės upė X	senovės gyvenvietė	Varėnos	Juodagalvis V.	1999–2001	8	-	V	LNM	Juodagalvis 2000; 2001; 2002; Juodagalvis, Marcinkevičiūtė 2004
19	Visietišks	pilkapynas	Anykščių	Kazakevičius V., Ostrauskas T.	1985–1988, 1999	74	16	R	LNM	Kazakevičius 1986; 1988; 1990; 2000; Brazaitis 2000b; 2008; Brazaitis, Ostrauskas 2000

2 pav. Rytų ir Vakarų Tšcineco kultūrų radimvietės Lietuvoje: 1 – Dubičiai I (Salaitė), 2 – Dubičiai II (Paėžerys), 3 – Dumblynės sala, 4 – Donkalmnis, 5 – Gedupis, 6 – Geniakalmnis, 7 – Katra I, 8 – Katra II, 9 – Katros ištakos I, 10 – Kretuonas I, 11 – Kubilėliai, 12 – Margiai I, 13 – Pakretuonė I, 14 – Spigino sala I, 15 – Šventoji IX, 16 – Varėnė II, 17 – Varėnės upė X, 18 – Visėtiškės. A. Žilinskaitės brėž.

kelios neornamentuotos puodų šukės, kiek daugiau titnago dirbinių, tačiau pastarieji – neinformatyvūs ir netinka kultūrinei priklausomybei nustatyti. Anot A. Girininko, Jaros I senovės gyvenvietėje aptikta keramika taip pat turi Tšcineco kultūrai būdingų bruožų, bet šiame radinių komplekse yra daug Virvelinės keramikos kultūros puodų šukių, indai daugiausia buvę tiesiais pakrašteliais, todėl ši prielaida atmestina. Dėl Juodkrantės ir Nidos gyvenvietėse aptiktų galimai Tšcineco kultūrai priklausančių radinių taip pat galima būtų abejoti. Pastarieji itin saviti ir stipriai paveikti kitų kultūrų.

Senovės gyvenvietės

Tšcineco kultūros žmonėms didelę įtaką turėjo gamtos išteklių kaip kriterijus renkantis gyvenamąją vietą dėl svarbos medžioklei, žvejybai, rankiojimui ar ūkinei veiklai. Remiantis kaimyniniuose kraštuose aptiktais radiniais galima manyti, kad Tšcineco kultūros bendruomenės jau užsiėmė gyvulių auginimu bei žemdirbyste (Zernitskaya, Mikhailov 2008). Didėjantys ganiavos plotai, nuolatinis su gyvulininkyste susijusių augalų–indikatorių žiedadulkių kiekio augimas nuosėdose bronzos amžiaus stovyklavietėse

leidžia daryti prielaidą, kad gyvulininkystė šios epochos gyventojams dabartinės Lietuvos teritorijoje taip pat jau buvo žinoma (Antanaitis-Jacobs, Stančikaitė 2004, p.259). Šiuo laikotarpiu prasidėjusi ankstyvoji metalurgija didino miškų kirtimo galimybes, o tai turėjo itin didelę įtaką žemdirbystei ir gyvulių auginimui šiaurinėse teritorijose plisti. Baltarusijoje, remiantis palinologiniais tyrimais, Tšcineco kultūros gyvavimo laikotarpis – tai ūkininkavimo plėtros metas (2800–1800 m. pr. Kr.) (Zernitskaya, Mikhailov 2008, p.103). Bene didžiausia Rytų Tšcineco kultūros gyvenvietė – Pustynka (Ukraina), kurioje ištirti 35 buvę pastatai. Gyvenvietėje, įkurtoje ant Dniepro kranto, identifiukuoti ūkiniai, gyvenamieji ir kulto pastatai (Березанская 1974). Baltarusijoje žinomi stulpinės konstrukcijos tiek įžeminti, tiek antžeminiai Tšcineco kultūros pastatai (Крывальцэвіч 1993, c.620). Šioje šalyje didžiausia Tšcineco kultūros objektų koncentracija randama Nemuno aukštupio baseine. Pastebima, kad gyvenvietės buvo įkuriamos 1,5–4 m aukščio terasose, bet jų aptinkama ir iki 15 m aukštyje (Лакіза 1996, c.77). Regionuose, artimiausiuose Lietuvai, Tšcineco kultūros gyvenvietės randamos nedidelės, dažniausiai įrengtos aukštesnėse aikštelėse ant upės ar ežero kranto (Girininkas 2013, p.127).

Lietuvoje visos Tšcineco kultūros radimvietės išsidėsčiusios prie vandens telkinių, 10 aptikta ant ežerų krantų: Dubičių I ir II, Dumblynės salos, Donkalnio, Margių I, Kretuono I, Pakretuonės I, Spigino salos I senovės gyvenvietės, Visėtiškių pilkapynas bei Geniakalnio senkapis, likusios 7 buvo įkurtos upių krantuose esančiose kalvelėse. Tai Gedupio, Katros I ir II, Katros ištakų I, Kubilėlių, Varėnos II, Varėnės upės X senovės gyvenvietės. Žuvų gaudymo užtvara Šventosios IX radimvietėje buvo įkurta ties buvusia lagūnos protaka į jūrą (2 lent.).

Visų Lietuvos radimviečių chronologija ir kultūrinė priklausomybė yra labai įvairi. Didžioji dalis šių objektų dėl palankios geografinės padėties buvo itin intensyviai ir ilgai gyvenami. Galima išskirti tokius mikroregionus, kuriuose ankstyviausi apgyvendinimo požymiai datuojami paleolito pabaiga ir

dažnai tęsiasi iki istorinių laikų: Biržulio mikroregionas, Kretuono apyežeris bei gyvenviečių kompleksas Pietų Lietuvoje, ties Katros upe. Dažniausiai Tšcineco kultūros radinių aptinkama kartu su Nemuno, Virvelinės keramikos bei Rutulinių amforų kultūrų radiniais. Būtent su šiomis kultūromis siejama ir Tšcineco kultūros raida. Tikėtina, kad Nemuno kultūrą užgožiosios Rutulinių amforų ir Virvelinės keramikos kultūros buvo Tšcineco kultūros pagrindas (Kostrzewski 1930, p.27; Jażdżewski 1936, p.2–4; Girininkas 1994, p.189; 2009, p.174; Rimantienė 1996, p.239).

Laidojimo objektai

Visame Tšcineco kultūros paplitimo areale palaidojimų aptinkama tiek pilkapiuose, tiek plokštinuose kapinyuose. Bendruomenėse vienu metu gyvavo ir mirusiųjų deginimo, ir inhumacijos tradicijos. Sudeginti palaikai buvo supilami į urnas, kartais aptinkami tiesiog duobėse. Lenkijos teritorijoje, Kosino (Kosin) vietovėje, žinoma ir pusiau degintų palaikų (Dąbrowski 1975, p.46). Dažnai skirtingų tipų palaidojimų aptinkama ir viename kapinyne. Griautiniuose kapuose mirusieji laidoti tiek suriesti ant šono, tiek ir ištiesti ant nugaros. Laidojimo dėsningumą pagal pasaulio šalis neišskiriama. Kapuose dažnai aptinkama įvairių medinių ar akmeninių konstrukcijų, neretai ir gyvūnų kaulų (galvijų, kiaulės, ožkos/avies, arkliai, šuns, elnio, kiškio) (Górski 2008b, p.112). Tiek Rytų, tiek Vakarų Tšcineco kultūros regionuose įvairių tipų palaidojimuose įkapių nėra daug. Dažniausiai aptinkama keraminių indų, titnago dirbinių (daugiausia – strėlių antgalių), akmeninių kirvių, rečiau randama bronzos dirbinių (papuošalų, ginklų). Laidosenos įvairovę puikiai iliustruoja Žerniki Górne pilkapis, esantis Pietų Lenkijoje, priklausantis Virvelinės keramikos ir Tšcineco kultūroms. Jį sudaro 4 akmenų vainikai, sluoksnis degėsių, 6 duobės ir 15 kapų (Górski 2007, p.25–27). Dacharzów kapinynas Pietryčių Lenkijoje – taip pat vienas unikaliausių ir sudėtingiausių Tšcineco kultūros laidojimo kompleksų (tyrinėtas 1994–1995 m.) (Florek, Taras 2003). Šiame laidojimo

2 lentelė. Archeologinių objektų, kuriuose aptikta Tšcineco kultūros radinių, detalus aprašymas (gamtinė aplinka, chronologija, kultūrinė priklausomybė)

Nr.	Objekto pavadinimas	Objekto tipas	Gamtinė aplinka	Objekto plotas	Vėlyvasis paleolitas	Mezolitas	Ankstyvasis-vidurinis neolitas	Vėlyvasis neolitas	Ankstyvasis bronzos amžius	Vidurinis bronzos amžius	Vėlyvasis bronzos amžius	Geležies amžius	Istoriniai laikai	Kultūrinė priklausomybė	Pastabos
1	Dubičiai I (Salaitė)	senovės gyvenvietė	3-jų gyvenviečių kompleksas prie buvusio Pelesos ežero	– (iširta 128 m ²)			x	x	x			x		Nenustatyta	
2	Dubičiai II (Pažėrys)	stovykla ir senovės gyvenvietė	3-jų gyvenviečių kompleksas prie buvusio Pelesos ežero	– (iširta 330 m ²)		x	x	x	x					Ankstyvoji ir vidurinė Nemuno kultūros fazės, VKK	
3	Dumblynės sala	senovės gyvenvietė	sala Sartų ežere	– (iširta 383 m ²)				x		x		x		Nenustatyta	
4	Donkalis	senovės gyvenvietė, alka, kapinynas	sala Biržulio ežere, pagalva kalva	apie 1024 m ²	x	x	x	x	x	x	x	x		Janislavičių kultūra, Narvos kultūra, VKK, Tšcineco kultūra, BKK	
5	Gedupis	senovės gyvenvietė	Šešupės dešinysis krantas, II terasa	– (iširta 64 m ²)			x	x						Nenustatyta	
6	Geniakalis	senkapis	80 m nuo Lamėsto ežero, pailgoje 2 m aukščio kalvelėje	– (iširta 169,75 m ²)								x		–	Aptikta II t-mečio pr. Kr. 2-osios pusės ir I–III a. radinių, spėjama, iš čia buvusių gyvenviečių
7	Katra I	senovės gyvenvietė	Katros upės Š krantas, pakilumos P šlaitas, užpelkęjusi protaka skiria nuo Katros II gyvenvietės	180x50 m	x	x	x	x			x			Arensburgo kultūra, Svidrų kultūra, Maglemozės kultūra, Nemuno kultūra, VKK	Aptikta ir IX–XVII a. radinių
8	Katra II	senovės gyvenvietė	Katros upės Š krantas, pakilumos šlaitas, užpelkęjusi protaka skiria nuo Katros I gyvenvietės	– (iširta 1520 m ²)	x	x	x	x						Svidrų kultūra, Nemuno kultūra, RAK, Tšcineco kultūra	Archeologiniai radiniai tik fragmentiškai atspindi įvairius laikotarpius. Manoma, kad šioje vietoje buvo nuolat įrengiamos trumpalaikės stovyklavietės

2 lentelės tęsinys

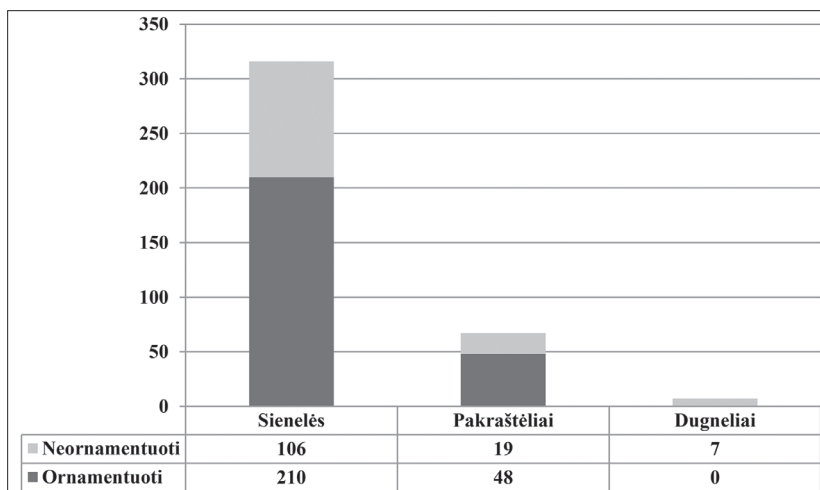
Nr.	Objekto pavadinimas	Objekto tipas	Gamtinė aplinka	Objekto plotas	Vėlyvasis paleolitas	Mezolitas	Ankstyvasis-vidurinis neolitas	Vėlyvasis neolitas	Ankstyvasis bronzos amžius	Vidurinis bronzos amžius	Vėlyvasis bronzos amžius	Geležies amžius	Istoriniai laikai	Kultūrinė priklausomybė	Pastabos
9	Katros ištakos I	senovės gyvenvietė	Katros upės š krantas, Dračiškės (Nizelės) upelio krantas, 110x70 m dydžio kalvelė	110x70 m (?), (iširta 187 m ²)	x		x	x	x	x				Svidrų kultūra, Nemuno kultūra, RAK, Tšcineco kultūra	
10	Kretuonas I	senovės gyvenvietė	95 m nuo Kretuono ežero kranto	– (iširta 3226 m ²)			x	x	x	x				Narvos kultūra, VKK, Sukinės-duobelinės keramikos kultūra, RAK	
11	Kubilėliai	senovės gyvenvietė	Šešupės upės krantas, II terasa	apie 938 m ²			x	x	x	x				VKK, Nemuno kultūra (?)	
12	Margiai I	senovės gyvenvietė	buvęs Dūbos ežero kranto kyšulys	apie 1077 m ²			x	x	x	x		x		Nemuno kultūra, Pamarių kultūra, BKK	Pastebima Narvos kultūros, RAK, VKK įtaka
13	Pakretuonė I	senovės gyvenvietė	Kretuono ežero pakramtė, I terasa, šalia Kretuonėlės upės ištakų	– (iširta 412 m ²)			x	x	x	x				Narvos kultūra, Tšcineco kultūra, BKK	Aptikta ir X–XI, XIX a. keramikos
14	Spigino sala I	senovės gyvenvietė	sala Biržulio ežere	– (iširta 112 m ²)			x	x						VKK	Neolito gyvenvietės radiniai atokiau nuo mezolitu datuojamų Spigino salos kapų ir su jais nesiejami
15	Šventoji IX	radimvietė (žuvų gaudymo užvara)	buvusi lagūnos protaka į jūrą	– (iširta 392 m ²)				x						Pamarių kultūra (?), VKK (?)	Kultūrinė priklausomybė neiški
16	Varėnė II	senovės gyvenvietė	Varėnės upės kairysis krantas, viršutinė terasa (13,5 m aukščio)	apie 400 m ² (iširta 365,75 m ²)	x		x				x			Liungbiu-Bromės kultūra, Svidrų kultūra, Arensburgo kultūra, Janislovicų kultūra, Nemuno kultūra, BKK	Aptiktos ir kelios VKK puodų šukės
17	Varėnės upė X	senovės gyvenvietė	Varėnės upės kairysis krantas, buvęs ledyninio ežero pusiasalis ar sala	apie 200 m ² (iširta 184,75 m ²)			x	x						Neolitas – Nemuno kultūra, bronzos amžius – ?	

objekte aptiktos bendra siena sujungtos akmenų struktūros – kameros su palaidojimais. Surastas ir turtingas įkapių kompleksas, kurį sudarė šiam regionui itin būdingi keramikiniai indai bei bronzinių papuošalų fragmentai (Florek, Taras 2003, p.11).

Lietuvoje, Visėtiškių pilkapyno teritorijoje (Anykščių r.), aptiktas iki šiol didžiausias keramikos ir titnago dirbinių kompleksas, priklausantis Rytų Tšcinco kultūrai Lietuvoje. Pilkapyną sudaro 15 pilkapių, 5-iuose iš jų (pilk. IV, V, VI, VIII, XV) aptikta Tšcinco kultūrai būdingų radinių. Nors šiuose pilkapiuose suskaičiuojamos 603 puodų šukės (Brazaitis 2000b, p.102), bet tik 74 tinka kultūrinei priklausomybei nustatyti ir turi aiškių Tšcinco keramikos bruožų. Taip pat šiam radinių kompleksui priskirtini ir 16 titnago dirbinių. Tačiau šių pilkapių priskyrimas Tšcinco kultūros laidojimo objektui labai abejotinas dėl galimybės, kad pilkapių sampilai, kuriuose aptikti Tšcinco kultūrai būdingi radiniai, galėjo būti supilti iš toje vietoje ar šalia egzistavusios gyvenvietės kultūrinio sluoksnio. Atokiau nuo pilk. XV, kuriame aptikta daugiausia Tšcinco kultūrai priskiriamų radinių, terasos pakraštyje aptiktas nežymus kultūrinis sluoksnis. Būtent čia galėjusi būti akmens ar bronzos amžiaus gyvenvietė (Brazaitis 2000b, p.110).

TŠCINCO KULTŪROS RADINIAI: KERAMIKA

Iš šiame straipsnyje nagrinėjamų 19-os radimviečių Lietuvoje 390-ies keramikos indų šukių priklausomybė Tšcinco kultūrai neabejotina. Didžiąją dalį (81%) šių radinių sudaro indų sienelių fragmentai (316 vnt.), likusi dalis – pakraštėliai (67 vnt., 17,2%) bei 7 puodų dugnelių fragmentai, tesudarantys 1,8% viso radinių skaičiaus (3 pav.). Daugu-

3 pav. Tšcinco kultūros keramikos pasiskirstymas pagal indų dalis. A. Žilinskaitės diagr.

ma atrinktų indų šukių yra ornamentuotos ir labai individualios, tad likusioji (neornamentuota) dalis komplektuose taip pat galėtų būti pastarųjų puodų fragmentai. Svarbu ir tai, kad mažąją archeologinės keramikos dalį sudaro indų dugneliai. Žinant, kad Tšcinco kultūrai jau buvo būdingi plokščiadugniai puodai, tai itin svarbus rodiklis visam kompleksui identifikuoti. Šiuo metu mažiausias Lietuvoje rastų Tšcinco kultūros puodų skaičius yra 106 vnt. (3, 4 lent.). Nors Rytų Tšcinco radimviečių Lietuvoje aptikta kiek mažiau, tačiau procentais šiai grupei priskiriamos šukės sudaro didesniąją dalį – 56,92%. Dar labiau ši persvara išryškėja nustatant minimalų rastų puodų skaičių, t.y. unikalių pakraštėlių skaičių ar individualių puodų šukių židinius. Iš 106-ių puodų 71 priskiriamas Rytų Tšcinco kultūrai. Tai sudaro 68,88% viso minimalaus puodų skaičiaus (4 lent.). Didžiausias Lietuvoje Tšcinco kultūros radinių kompleksas aptiktas Visėtiškių pilkapyne – čia minimalus puodų skaičius – 35 vnt. Šį kompleksą papildė ir 16 įvairių titnago dirbinių, rastų kartu su keramika ir priklausančių Rytų Tšcinco kultūrai. Deja, šiame archeologiniame objekte, kaip ir kituose, Tšcinco kultūros radiniai nesudaro didžiosios visų radinių dalies.

Archeologinė Tšcinco kultūros keramika, aptikta dabartinėje Lietuvos teritorijoje, atitinka bendrus visam Tšcinco kultūros horizontui bruožus:

3 lentelė. Tšcineco kultūros keramikos pasiskirstymas pagal archeologinius objektus

Eil. nr.	Objektas	Šukių skaičius	Minimalus puodų skaičius
1	Dubičiai I (Salaitė)	2	2
2	Dubičiai II (Pažėrys)	9	4
3	Dumblynės sala	2	2
4	Donkalnis	30	7
5	Gedupis	3	3
6	Geniakalnis	21	1
7	Katra I	–	5
8	Katra II	2	2
9	Katros ištakos I	32	4
10	Kretuonas I	30	12
11	Kubilėliai	13	1
12	Margiai I	5	5
13	Merkinės apylinkės	5	4
14	Pakretuonė I	44	3
15	Spigino sala I	17	9
16	Šventoji IX	1 puodas	1
17	Varėnė II	93	2
18	Varėnės upė X	8	4
19	Visėtiškės	74	35
Iš viso:		390	106

4 lentelė. Tšcineco kultūros keramikos pasiskirstymas pagal Rytų (R) ir Vakarų (V) grupes

	R	%	V	%
Radimviečių skaičius	8	–	10	–
Puodų šukių skaičius	222	56,92	168	43,08
Minimalus puodų skaičius	73	68,88	33	31,12

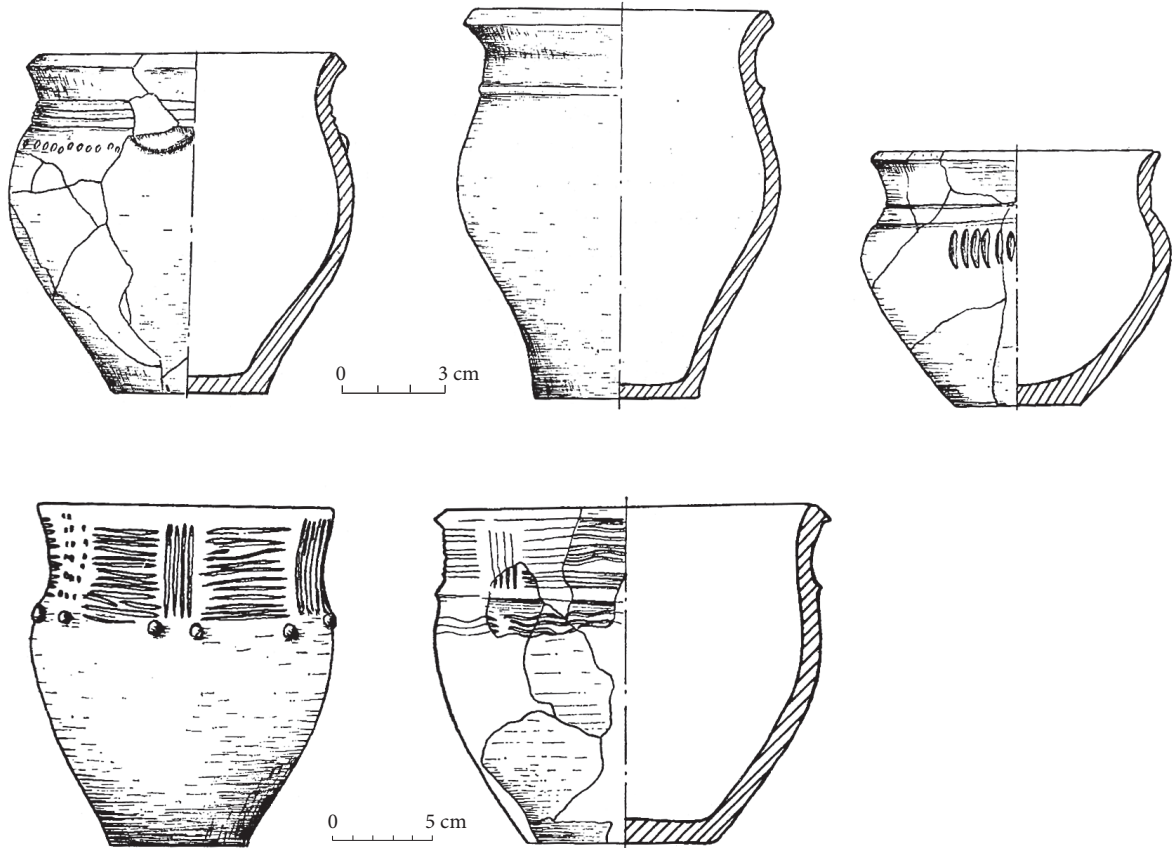
1. Molio masė liesinta grūsto granito trupiniais. Granito grūdėliai dažnai esti stambūs arba vidutinio stambumo, bet dažniausiai ne didesni nei 4 mm. Priemaišų dėta nedaug, todėl keramika atrodo lengva ir negrubi. Tai galėtų būti viena iš priežasčių, kodėl Tšcineco keramika dažnai yra painiojama su viduramžių radiniais. Išimtiniais atvejais pasitaiko indų, liesintų

tų smėliu (trijų puodų iš Dubičių II (Pažėrio) senovės gyvenvietės šukės). Tačiau keramika, liesinta grūsto granito priemaišomis, tampa svarbiu skiriamuoju kriterijumi analizuojant radinius daugiasluoksnėse gyvenvietėse. Pastarųjų kultūriniuose sluoksniuose aptinkama įvairių archeologinių kultūrų, keraminių indų gamyboje naudojusią augalų priemaišas, radinių.

2. Tšcineco kultūros indai priskiriami plonasiėnių kategorijai, nors likusioji lipdytinė bronzos amžiaus keramika buvo storų sienelių, grubi. Tšcineco puodų pakraštėlių storis – nuo 4 iki 12 mm, tačiau didžiosios jų dalies storis siekia vidutiniškai 6–9 mm, sienelės dažniausiai vos 5–8 mm storio. Dažnas Tšcineco kultūros indų puošybos elementas – rumbas, itin dažnai sutinkamas Vakarų Tšcineco tradicijoje. Šis elementas, prilipdytas ties sienelės kakleliu, būna iki 3–5 mm storio.

3. Indai – įvairių formų, bet plokščiadugniai. Plačiajame Tšcineco horizonte dažniausiai sutinkami tulpės formos indai ornamentuotu kakleliu (žr. poskyrį „Indų formos“). Lietuvoje dėl išlikusių indų fragmentiškumo sunku tiksliai nusakyti jų tipus ir formas. Galima išskirti tik smulkesnius puodelius, kurių angos ir dugno skersmuo nedidelis, taip pat didelius tulpės formos puodus, kuriuos atpažinti padeda į išorę atlošti ir nusklembti pakraštėliai. Vienas pagrindinių Tšcineco kultūros keramikos elementų, padedančių identifikuoti šios kultūros radinius daugiasluoksnėse priešistorinėse senovės gyvenvietėse, yra plokšti dugneliai. Šis požymis ir į išorę nusklembti pakraštėliai padeda Tšcineco kultūros radinius atskirti nuo kitų keramiką pažinojusių kultūrų atstovų radinių, bet pasitaiko ir išimčių. Kretuono I senovės gyvenvietėje vienas indas, sprendžiant iš kartu rastų ir šiam puodui priklausančių neornamentuotų šukių, galėjo būti apvaliadugnis.

4. Tšcineco kultūros keramikos išoriniame paviršiuje galima pastebėti neryškų brūkšniavimą, kuris tikriausiai atsirado lyginant indo paviršių. Tokių lengvai brūkšniuotų indų dažniau aptinkama Rytų Lietuvos gyvenvietėse. Jų rasta ir Pakretuonės I, Kretuono I senovės gyvenvietėse, Visėtiškių pilkapyne. Tenka pastebėti, kad Katros I senovės gyvenvietėje

4 pav. Tšcinco kultūros tulpės formos puodai iš radimviečių Lenkijos teritorijoje (pagal Dąbrowski 1975, fig. 4, 5).

tokių indų visiškai nerasta, nors jie dažnai sutinkami daugelyje ankstyvojo ir viduriniojo bronzos amžiaus keramikos kompleksų Rytų Lietuvoje.

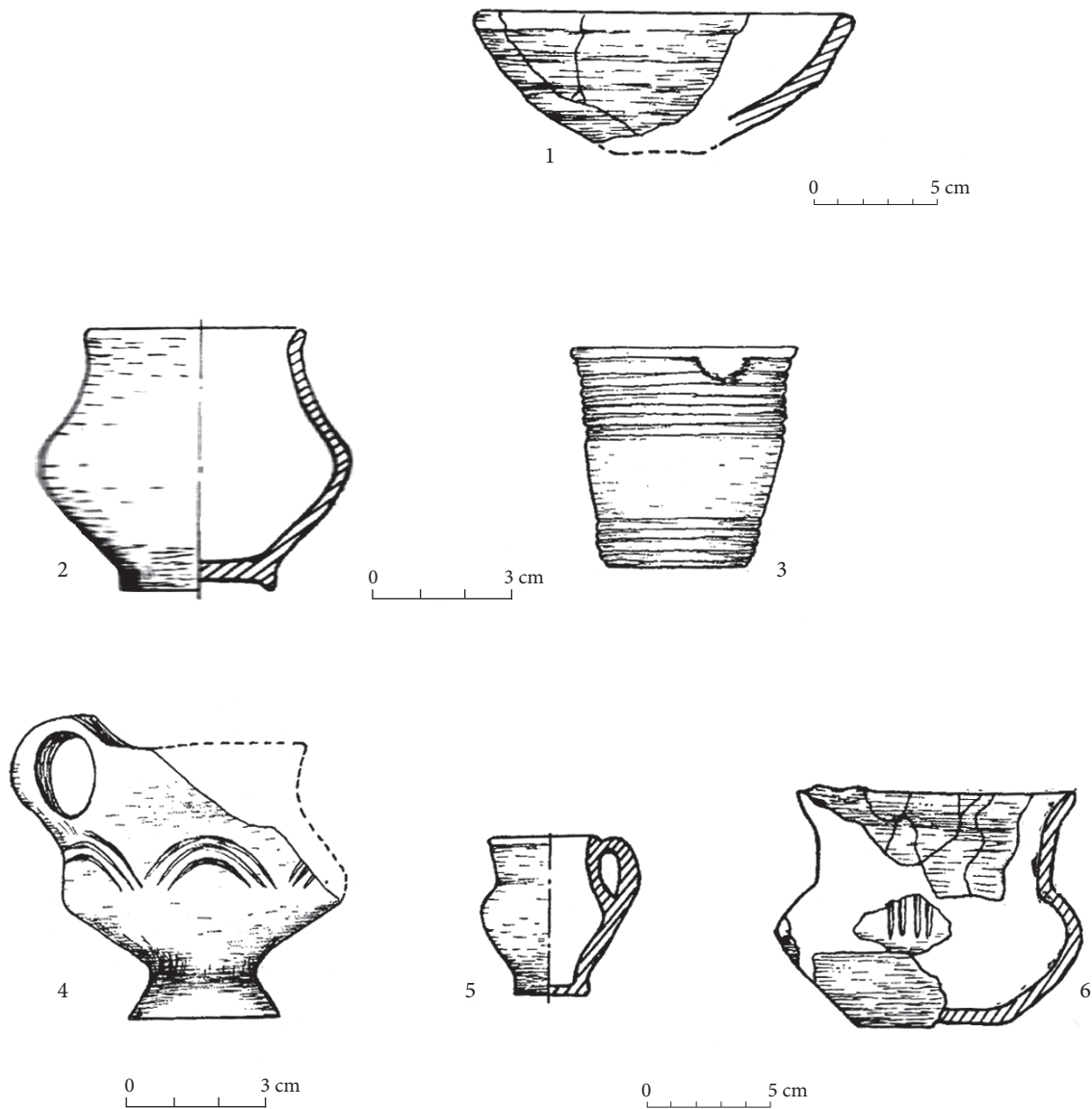
5. Visą Tšcinco kultūros horizontą vienija keramikos indų ornamentika. Tai horizontalių linijų ornamentas, kurį dažniausiai pertraukia vertikalios linijos arba duobučių, įspaudėlių eilės. Ši keramika taip pat dažnai atpažįstama dėl vadinamojo „natų“ arba „spygliuotos vielos“ puošybos motyvo. Ši ornamentą sudaro įvairūs įspaudėliai ant prieš tai įbrėžtų linijų. Taip dekoruotos keramikos aptikta ir Lietuvoje, taip pat tai vienas iš kriterijų, pagal kurį ši kultūra skirstoma į Rytų ir Vakarų (žr. poskyrį „Indų ornamentika“). Ornamentikos skirtumai regionuose dažnai atspindi ir skirtingą Tšcinco kultūros bendruomenių tame

regione kilmę, todėl keramikos indų puošyba yra vienas svarbiausių kriterijų ne tik siekiant atpažinti šios kultūros palikimą, bet ir analizuojant jos kilmę bei sąsajas su kitomis regione gyvavusiomis kultūromis.

Remiantis kaimyninių šalių analogijomis ir Lietuvos teritorijoje aptikta archeologine medžiaga tenka detaliau pažvelgti į du keramikos dirbinių aspektus – indų formą bei jų ornamentiką.

Indų formos

Plačiajame Tšcinco kultūros paplitimo areale populiariausi keraminiai indai – gausiai ornamentuoti tulpės formos puodai ir pusrutulio arba kūgio formos dubenys. Pastarųjų paviršius dažniausiai

5 pav. Tšcineco kultūros puodai iš radimviečių Lenkijos teritorijoje: 1 – pusrutulio formos dubuo, 2 – rutulio formos puodas su cilindrinio kakleliu, 3 – taurė, 4–6 – ąsočiai (pagal Dąbrowski 1975, fig. 4, 5).

mažai ornamentuotas ir nežymiai brūkšniuotas. Lenkijoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje taip pat randa rutulio formos puodų cilindriniais kakleliais bei dvigubo kūgio formos puodų trumpais kakleliais. Visame horizonte žinoma daug įvairių formų taurių, puodelių ir ąsotėlių (5 pav.), pastarieji dažnai turi vieną ar kelias ąseles. Tšcineco kultūros egzistavimo laikotarpio viduryje, apie 1600 m. pr. Kr., puodų

formos ėmė vienodėti, o tulpės formos puodai (placiaangės taurės) išgalėjo keramikos puodų lipdybos tradicijoje. Tokio pavidalo indai yra nauji bronzos amžiuje, kaip ir išpūstos puodynėlės ar iki tol retai sutinkami kibiro formos indai. Tulpės pavidalo puodų kaklelis – grakščiai atloštas, pastorintas.

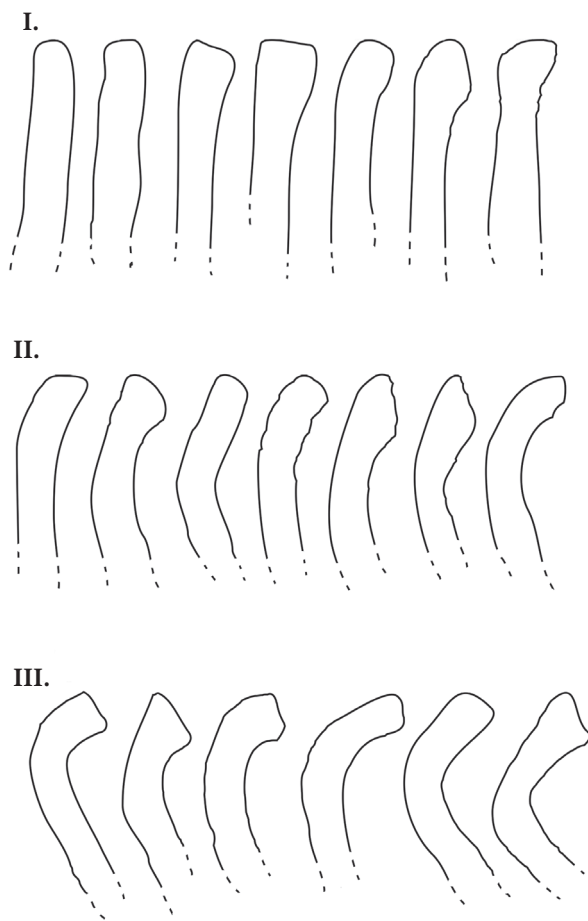
Matyt, būtent tulpės formos puodai sudaro didžiąją dalį rastų ir Lietuvos teritorijoje ar tie-

siog dėl itin aiškių bruožų priskirtų Tšcinco kultūrai. Tai liudija didelis aptiktų atloštų ir į išorę nusklembtų pakraštėlių skaičius. Tšcinco radimvietėse būtent tokių pakraštėlių aptikta 61 vnt., o visiškai tiesių – vos 6. Būtent šiuo laikotarpiu šie puodai dažniausiai puošti vienu ar keliais rumbais (Rimantienė 1999c, p.24). Daugeliu atvejų puodo kaklelis puošiamas tik vienu rumbu, bet pasitaiko ir daugiau. Šis puošybos elementas dažniau sutinkamas Vakarų Tšcinco kultūros radiniuose. Lietuvoje rumbu puoštų puodų rasta Katros ištakų I, Kubilėlių, Donkalnio, Varėnės upės X, Katros I senovės gyvenvietėse.

Kokių kitų formų indų buvo rasta Lietuvos teritorijoje, teisingai nustatyti ypač sunku dėl archeologinės keramikos fragmentiškumo ir smulkumo. Tokioje situacijoje gelbsti vieno ar kelių puodų šukės, aptinkamos koncentruotai, viename „lizde“. Panašių puodų šukių „lizdų“ buvo rasta Kubilėlių, Šventosios IX radimvietėse. Iki šiol Lietuvoje rekonstruotos tik 4 puodų formos. Tai Katros I ir Kubilėlių senovės gyvenvietėse rasti puodai, puošti rumbais bei Vakarų Tšcinco variantui būdinga ornamentika (Juodagalvis 1992, p.52; Brazaitis 2008, pav. 80), taip pat Kretuono I gyvenvietės puodas (Brazaitis 2008, pav. 81). Nors pastarasis tikriausiai buvo apvaliadugnis, jo tulpės formos bazinė dalis būdinga Tšcinco kultūros puodams. Sprendžiant iš pieštos rekonstrukcijos, tokios formos puodas yra ir iš Šventosios IX radimvietės. Visų šių puodų aukštis siekė maždaug 20–30 cm. Šventosios IX puodas buvo 28,5 cm (Rimantienė 1980, p.62), Kubilėliuose rasta taurė – apie 22 cm aukščio (Juodagalvis 1992, p.52).

Lietuvoje rastus Tšcinco puodų pakraštėlius pagal jų profiliavimą galima būtų suskirstyti į tris grupes (6 pav.). Pirmajai priklausytų tiesūs ar vos į išorę atlošti pakraštėliai, antrojoje dominuotų kiek daugiau, vidutiniškai atlošti pakraštėliai, trečiajai grupei galima būtų priskirti pakraštėlius, žymiai atloštus į išorę ir taip pat dažniausiai nusklembtus. Pastarosios grupės pakraštėliai dominuoja tarp radinių iš Visėtiškių pilkapyno. Tiesių pakraštėlių,

tikriausiai priklausančių nedideliems indams, buvo rasta Vakarų Tšcinco kultūros radimvietėse: Varėnės II, Katros I, Dubičių II senovės gyvenvietėse. Tiesūs pakraštėliai taip pat dominuoja Kretuono I senovės gyvenvietėje, priklausančioje Rytinei grupei. Likusieji pakraštėliai yra daugiau ar mažiau atlošti į išorę. Didžioji jų dalis taip pat ir nusklembti. Šis požymis, iki tol retai aptinkamas šio laikotarpio archeologinėje keramikoje, tampa vienu svarbiausių Tšcinco kultūros keramikos išskyrimo požymių. Rytų Tšcinco kultūros puodų pakraštėliai dažnai ornamentuoti virvelių įspaudais išorinėje, vidinėje pusėje ir ant pakraštėlio briaunos. Vakarų Tšcinco

6 pav. Tšcinco kultūros puodų pakraštėlių profiliai Lietuvoje: I – tiesių pakraštėlių grupė, II – nežymiai į išorę atloštų pakraštėlių grupė, III – žymiai atloštų ir nusklembtų į išorę pakraštėlių grupė. A. Žilinskaitės brėž.

kultūroje tokių pakraštėlių sutinkama žymiai rečiau. Čia dėl didesnės indų formų įvairovės archeologinėje keramikoje dažniau aptinkama tiesių ar tik vos į išorę atloštų pakraštėlių.

Priešingai nei indų pakraštėlių, Lietuvos teritorijoje indentifikuoti vos 7 Tšcineco kultūrai priskiriami plokšti dugneliai (po 2 Visėtiškių pilkapyne ir Katros ištakų I senovės gyvenvietėje, po 1 – Donkainio, Kubilėlių, Pakretuonės I senovės gyvenvietėse). Tik keli iš jų yra pakankamai informatyvūs norint apibūdinti buvusio indo dugno skersmenį ar bandyti rekonstruoti viso indo formą. Mažesnių puodelių, kurių dugnelių dalys buvo išlikusios pilnesnės, išmatuoti skersmenys siekė 4, 6 ir 7–8 cm. Nepaisant to, sprendžiant iš gana plačių puodų angų (didžiausias indo, aptikto Margių I senovės gyvenvietėje, angos skersmuo yra 30–36 cm), Lietuvos Tšcineco kultūros puodų komplekse greičiausiai vyrauja dideli ir aukšti indai. Tačiau būta nemažai neaukštų, nedidelių puodelių ar taurių, taip pat būdingų Tšcineco kultūros keramikos kompleksui. Nedidelių puodelių grupei galima priskirti ir Varėnės II senovės gyvenvietėje rastą puodelį (5 lent.). Jis ornamentuotas būdingiausiais Vakarų Tšcineco kultūros motyvais – horizontaliomis linijomis, pertrauktomis eilėmis smulkių įkartėlių. Gerai išlikusi pagrindinė dalis leidžia teigti, kad šis lengvai profiluotas tulpės formos indų tipą atitinkantis puodelis buvo apie 15 cm aukščio.

Indų ornamentika

Bronzos amžiuje įsivyroja ne tik naujos puodų formos, bet ir ornamentikos motyvai. Tšcineco kultūros tradicijoje dažniausiai puošiama tik viršutinioji puodo dalis ties kakleliu. Daug ornamentuojama puodų pakraštėlių išorė, rečiau – vidinė pusė, kartais puošiama ir pati briauna (Brazaitis 2000b, pav. 2). Tokių pakraštėlių daugiausia aptikta Kretuono I senovės gyvenvietės bei Visėtiškių pilkapyne keramikos inventoriuje, t.y. Rytų Tšcineco kultūros radimvietėse, kurių radiniai pasižymi gausesniu ir įvairesniu indų ornamentavimu.

Visas indo paviršius ornamentuojamas žymiai rečiau nei tik viršutinė jo dalis. Toks „spygliuotos vielos“ raštu dekoruotas puodas iš Šventosios IX radimvietės vaizduojamas rekonstrukcijoje (Rimantienė 1980, p.62). Ornamentuota ir didžioji dalis puodelio, aptikto Varėnės II senovės gyvenvietėje (5 lent.). Deja, dėl Lietuvos teritorijoje rastos Tšcineco keramikos fragmentiškumo pasakyti, ar buvo ir daugiau tokių ornamentuotų visame paviršiuje puodų, tikriausiai neįmanoma, bet reikėtų patebėti, jog būtent viduriniajame bronzos amžiuje išryškėja tradicija visą puodo paviršių nežymiai brūkšniuoti. Vis dažniau abejojama, kad tai – puodo gamybos (paviršiaus lyginimo) technologijos pėdsakai. Veikiausiai nežymus viso puodo paviršiaus brūkšniavimas buvęs puošybos elementas, o tokia keramika galinti priklausyti ankstyvosios Brūkšniuotosios keramikos kultūros gyventojams (Girininkas 2002c, p.193). Tokių nežymiai brūkšniuotų indų buvo rasta Varėnės II, Katros ištakų I, Kretuono I senovės gyvenvietėse, Visėtiškių pilkapyne bei kitose Rytų Lietuvos regiono senovės gyvenvietėse.

Siekiant kuo konstruktyviau perteikti pagrindinius Tšcineco kultūros keramikos ornamentavimo principus, galima išskirti pagrindinius ornamentus ar jų elementų grupes (5, 6 lent.):

Horizontalios ar vertikalios juostelės ir linijos (5:1–5 lent.). Horizontalios linijos vyrauja Tšcineco kultūros puodų ornamentikoje, ypač vakarinėje jos dalyje. Šios linijos dažniausiai yra pertraukiamos vertikaliomis linijomis arba negilių duobučių eilėmis. Tokių puodų rasta Katros I, Varėnės II, Kretuono I senovės gyvenvietėse. Tik horizontaliomis linijomis ornamentuotų šukių aptikta Margių I, Dumblynės salos, Gedupio, Dubičių II senovės gyvenvietėse, tačiau šios linijos taip pat galėjo būti pertrauktos kitu puošybos elementu. Dažnai po šiomis linijomis, puošančiomis indų kaklelius, buvo padaromi trikampiai, ovalūs įspaudėliai ar vertikalios linijos, primenančios spindulius („kutus“). Taip ornamentuotų indų dalių rasta Katros II, Dubičių II ir Dumblynės salos radimvietėse. Keli fragmentai,

5 lentelė. Vakarų Tšcineco kultūros ornamentų tipai ir pavyzdžiai

Nr.	Ornamento aprašymas	Ornamento pavyzdys
1.	<p>Apibūdinimas: horizontalios linijos, po jomis eilė trikampių įspaudėlių.</p> <p>Radimvietė: Katros II senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Katros II senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. EM 2733:923. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	
2.	<p>Apibūdinimas: horizontalios linijos, po jomis eilė ovalių įspaudėlių.</p> <p>Radimvietė: Dumblynės salos senovės gyvenvietė</p> <p>Pavyzdys: Dumblynės salos senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. 1727. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	
3.	<p>Apibūdinimas: horizontalios linijos, po jomis eilė vertikalių linijų („kutu“, „spindulių“).</p> <p>Radimvietė: Dubičių II stovykla ir senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Dubičių II stovykla ir senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. nėra. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	
4.	<p>Apibūdinimas: horizontalios linijos, pertrauktos vertikaliomis duobučių eilėmis ar linijomis.</p> <p>Radimvietės: Katros I senovės gyvenvietė, Varėnės II senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Varėnės II senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. EM 2414:697. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	

Nr.	Ornamento aprašymas	Ornamento pavyzdys
5.	<p>Apibūdinimas: horizontalios linijos.</p> <p>Radimvietės: Margių I senovės gyvenvietė, Dumblynės salos senovės gyvenvietė, Gedupio senovės gyvenvietė, Dubičių II stovykla ir senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Dumblynės salos senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. 2182. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	
6.	<p>Apibūdinimas: netaisyklingos įrėžos.</p> <p>Radimvietės: Margių I senovės gyvenvietė, Katros I senovės gyvenvietė, Katros II senovės gyvenvietė, Merkinės apylinkių atsitiktiniai radiniai.</p> <p>Pavyzdys: Margių I senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. nėra. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	
7.	<p>Apibūdinimas: puodo rumbai; daugiausiai neornamentuoti, kartais ornamentuoti duobutėmis.</p> <p>Radimvietės: ornamentuoti – Katros ištakų I senovės gyvenvietė, neornamentuoti – Kubilėlių senovės gyvenvietė, Donkarnio I senovės gyvenvietė, Varėnės upės X senovės gyvenvietė, Katros I senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Katros ištakų I senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. EM 2560:289. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	
8.	<p>Apibūdinimas: vertikali duobučių eilė ties pakraščeliu.</p> <p>Radimvietė: Margių I senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Margių I senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. EM 2258:2608. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	

5 lentelės tęsinys

Nr.	Ornamento aprašymas	Ornamento pavyzdys
9.	<p>Apibūdinimas: horizontalūs virvelių įspaudai.</p> <p>Radimvietė: Katros I senovės gyvenvietė</p> <p>Pavyzdys: Katros I senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. EM 2537:76. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	
10.	<p>Apibūdinimas: smulkių ovalių ar trikampių įkartelių eilės.</p> <p>Radimvietės: Varėnės II senovės gyvenvietė, Dubičių I (Salaitės) senovės gyvenvietė, Katros ištakų I senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Katros ištakų I senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. EM 2560:12. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	
11.	<p>Apibūdinimas: horizontalios netvarkingai išsidėsčiusių negilių duobučių eilės.</p> <p>Radimvietė: Kubilėlių senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Kubilėlių senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. EM 2353:1480. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	
12.	<p>Apibūdinimas: horizontalios arba susikertančios smulkių įkartelių eilės.</p> <p>Radimvietė: Katros ištakų I senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Katros ištakų I senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. EM 2560:880. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	

6 lentelė. Rytų Tšcineco kultūros ornamentų tipai ir pavyzdžiai

Nr.	Ornamento aprašymas	Ornamento pavyzdys
13	<p>Apibūdinimas: horizontalūs virvelių įspaudai.</p> <p>Radimvietės: Pakretuonės I senovės gyvenvietė, Donkalnio senovės gyvenvietė, alka, kapinynas, Kretuono I senovės gyvenvietė, Visėtiškių pilkapynas.</p> <p>Pavyzdys: Donkalnio senovės gyvenvietė, alka, kapinynas, LNM, inv. nr. nėra. A. Žilinskaitės nuotr.</p>	 <p>0 3cm</p>
14	<p>Apibūdinimas: „natų“, „spygliuotos vielos“, „skaitytuvų“ ornamentas.</p> <p>Radimvietės: Visėtiškių pilkapynas, Spigino salos I senovės gyvenvietė, Donkalnio I senovės gyvenvietė, alka, kapinynas, Šventosios IX radimvietė (žuvų gaudymo užtvara).</p> <p>Pavyzdys: Visėtiškių pilkapynas, LNM, inv. nr. 90. A. Žilinskaitės nuotr.</p>	 <p>0 3cm</p>
15	<p>Apibūdinimas: smulkių duobučių eilė ties indo kakleliu.</p> <p>Radimvietės: Pakretuonės I senovės gyvenvietė, Kretuono I senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Pakretuonės I senovės gyvenvietė, LNM, inv. nr. EM 2297:97. A. Žilinskaitės nuotr.</p>	 <p>0 3cm</p>
16	<p>Apibūdinimas: vertikalios negilių duobučių eilės.</p> <p>Radimvietės: Visėtiškių pilkapynas, Merkinės apylinkių atsitiktiniai radiniai.</p> <p>Pavyzdys: Merkinės apylinkių atsitiktiniai radiniai, LNM, inv. nr. 11191. A. Žilinskaitės nuotr.</p>	 <p>0 3cm</p>

Nr.	Ornamento aprašymas	Ornamento pavyzdys
17	<p>Apibūdinimas: horizontalios dviejų eilučių negilių apskritų duobučių eilės.</p> <p>Radimvietės: Kretuono I senovės gyvenvietė, Merkinės apylinkių atsitiktiniai radiniai.</p> <p>Pavyzdys: Kretuono I senovės gyvenvietė, ŠNM, inv. nr. A032. A. Žilinskaitės nuotr.</p>	
18	<p>Apibūdinimas: smulkių apskritų duobučių, sudarančių trikampius, ornamentas.</p> <p>Radimvietė: Kretuono I senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Kretuono I senovės gyvenvietė, ŠNM, inv. nr. A005. A. Žilinskaitės nuotr.</p>	
19	<p>Apibūdinimas: horizontalios arba susikertančios smulkių įkartelių eilės.</p> <p>Radimvietės: Visėtiškių pilkapynas, Kretuono I senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Visėtiškių pilkapynas, LNM, inv. nr. nėra. A. Žilinskaitės nuotr.</p>	
20	<p>Apibūdinimas: horizontalios smulkių ovalių įkartelių eilės.</p> <p>Radimvietės: Donkarnio senovės gyvenvietė, alka, kapinynas, Visėtiškių pilkapynas, Spigino salos I senovės gyvenvietė, Merkinės apylinkių atsitiktiniai radiniai, Geniakalnio senkapis.</p> <p>Pavyzdys: Visėtiškių pilkapynas, LNM, inv. nr. 107. A. Žilinskaitės nuotr.</p>	

6 lentelės tęsinys

Nr.	Ornamento aprašymas	Ornamento pavyzdys
21	<p>Apibūdinimas: horizontalios itin smulkių įkartėlių eilės, vietomis su banga.</p> <p>Radimvietė: Kretuono I senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Kretuono I senovės gyvenvietė, ŠNM, inv. nr. A029. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	
22	<p>Apibūdinimas: horizontalios itin smulkių įkartėlių eilės ar linijos, pertrauktos įstrižų įkartėlių eilės.</p> <p>Radimvietė: Kretuono I senovės gyvenvietė.</p> <p>Pavyzdys: Kretuono I senovės gyvenvietė, ŠNM, inv. nr. A-11-486-1074. A. <i>Žilinskaitės nuotr.</i></p>	

ornamentuoti horizontaliomis linijomis, išlikę ir Rytų Tšcineco kultūros Kretuono I radimvietėje. Tačiau čia puodai tikriausiai buvo ornamentuojami dantytu įrankiu, todėl juos gana nesunku atskirti nuo būdingų Vakarinei kultūrai ornamentų.

Įvairios netaisyklingos įrėžos (5:6 lent.). Šios įrėžos glaudžiai susijusios su ornamentu, kurį sudaro horizontalios ir vertikalios linijos, tačiau ne toks taisyklingas ir preciziškai atliktas. Įvairiomis kryptimis, dažniausiai susikertančios linijos įrėžtos žymiai „laisviau“. Taip dekoruotų šukių rasta Margių I, Katros I ir II senovės gyvenvietėse bei pasitaikė tarp V. Šukevičiaus Merkinės apylinkėse surinktų atsitiktinių radinių. Visos šios radimvietės priklauso Vakarų Tšcineco kultūrai.

„*Spygliuotos vielos*“/„*natų*“/„*skaitytuvų*“ ornamentas (6:14 lent.). Taip vadinama kompozicija, kurią sudaro lašo formos įspaudėliai, įspausti ant įrėžtos linijos. Tokia puošyba labiau būdinga Rytų Tšcineco kultūros paminklų grupei. Lietuvoje taip puoštų indų rasta Visėtiškių pilkapyne, Spigino salos I, Donkalnio I senovės gyvenvietėse bei Švento-

sios IX radimvietėje. Tokie papuošimai, primenantys šukinius įspaudus, galėjo būti padaryti ir ant plokštelės (titnago) apvyniota virvele (Rimantienė 1980, p.62).

Rumbai (5:7 lent.). Aštrus rumbelis ant kaklo – puošybos elementas, itin išsivyravęs kartu su Tšcineco kultūra. Dažniausiai rumbu puošiami tulpės pavidalo indai. Jų kakleliai dekoruojami vienu, rečiau – keliais rumbais. Neretai ir pats rumbas būna ornamentuotas negiliomis apskritomis ar ovaliomis duobutėmis. Tokių puodų dalių aptikta Katros ištakų I senovės gyvenvietėje. Daugiau Lietuvos teritorijoje aptikta indų, puoštų neornamentuotu rumbu. Jų rasta Katros ištakų I, Kubilėlių, Donkalnio, Varėnės upės X, Katros I senovės gyvenvietėse.

Virvučių įspaudai (5:9, 6:13 lent.). Keramika su virveliniu ornamentu daugeliu atvejų Lietuvoje yra priskiriama Virvelinės keramikos kultūrai, tačiau Tšcineco Rytiniame variante tai taip pat dažnas motyvas. Virvučių įspaudais dažniausiai buvo ornamentuojami puodų pakraštėliai, kurie savo ruožtu daugiau profiliuoti, atlošti ir nusklembti į išorę, dažnai

tiek vidinėje, tiek išorinėje pakraštėlio pusėse. Po horizontaliomis virvelių įspaudų linijomis taip pat buvo padaroma bangelė arba „kutai“ (Brazaitis 2008, p.282). Didžiausias taip puoštos keramikos kompleksas Lietuvoje žinomas iš Visėtiškių pilkapyno, taip pat Pakretuonės I, Donkalnio, Kretuono I, Katros I senovės gyvenviečių. Puošyba virvučių įspaudais dominuoja Rytinėje Tšcinco kultūroje. Kita vertus, Rytų Tšcinco kultūros keramika ir titnago inventorius taip pat formavosi ir miškų vėlyvojo neolito bendruomenių tradicijų pagrindu, todėl galbūt Virvelinės keramikos kultūros indėlio formuojantis Rytų Tšcinco kultūrai nederėtų suabsoliutinti. Virvelinės keramikos tradicijos pasireiškia tik keramikos ornamentų motyvų ir jų kompozicijų naudojimu.

Įvairiai išdėstyti stulpelių įspaudai, duobutės (5:8, 6:15–22 lent.). Įvairių ornamentų, kuriuos sudaro smulkios įkartėlės ar duobutės, grupė didžiausia. Puodų šukės, puoštos didesnėmis ir gilesnėmis duobutėmis, dažniausiai buvo priskiriamos neolitinėi Šukinės-duobelinės keramikos kultūrai, tačiau tokių aptinkama ir Tšcinco kultūros keramikoje. Vis dėlto paprastai negiliomis ir nedidelio skersmens duobutėmis ornamentuoti tiek pakraštėliai, tiek ir kitos puodų dalys. Jos gali sudaryti vieną ar kelias horizontalias ar vertikalias duobučių eiles. Tokios duobutės būdingos Narvos kultūrai ir galėjo būti perimtos Tšcinco kultūros bendruomenių. Įspaudėlių ornamentus dažniausiai iliustruoja iš jų sudaryti zigzagai arba trikampėliai. Visi šie motyvai dažnai sutinkami tiek Rytinėje, tiek Vakarinėje Tšcinco kultūrose. Rytų Tšcinco kultūros tradicijoje daugiausia ornamentuojama smulkių duobučių kompozicijomis ar iš jų sudarytomis linijomis. Taip puoštų puodų aptikta tarp Pakretuonės I, Kretuono I senovės gyvenviečių, Visėtiškių pilkapyno radinių (5, 6 lent.).

Pagrindinių ornamentų grupes galima skirstyti į smulkesnius ornamentų variantus. Vakarų Tšcinco keramikoje, rastoje Lietuvoje, vyrauja 12 pagrindinių ornamentų, Rytų – 10 ornamentų (5, 6 lent.). Vakarinių Tšcinco kultūros regionų indų ornamentika yra žymiai saikingesnė nei Rytinių, kuriuo-

se keramikos dirbiniai puošiami gausiau ir įvairiau. Vakarų Tšcinco kultūros tradicijoje dažniausiai puošiamas tik indo kaklelis, Rytinėje tradicijoje gausiai ornamentuojama ir vidinė pakraštėlio pusė ar jo briauna. Puodų formose ir ornamentikoje galima išvėlyti visų vietos kultūrų palikimą ir tolesnę raidą. Tšcinco kultūrai būdingos ornamentikos ankstyvosios paralelės aptinkamos vėlyvosios Nemuno kultūros fazėje. Itin glaudus panašumas pastebimas su Šiaurės Lenkijos teritorijomis, kur iki tol gyvavo vadinamoji Linino kultūra/grupė (Rimantienė 2001, p.239), Rytų kraštuose ryškesnė Virvelinės keramikos kultūros tradicijų tąsa.

KITŲ TŠCINECO KULTŪROS RADINIŲ LIETUVOJE KLAUSIMU

Viduriniajame bronzos amžiuje metalo dirbiniai dar nebuvo visuotinai naudojami, todėl aptinkama daug įvairių titnaginių įrankių. Tiek akmens, tiek bronzos amžiuje importinio titnago Lietuvoje pastebima mažai, kadangi Pietų Lietuvoje slūgso dideli titnago žaliavos klodai. Baltarusijoje dauguma gyvenviečių taip pat įsikūrusios ties titnago žaliavos kasyklomis, bet čia randami titnago dirbiniai ir jų ruošiniai skirti eksportuoti (Brazaitis 2008, p.271). Taigi remiantis archeologiniais duomenimis būtent titnago žaliava turėjo didžiausią reikšmę ginklų, darbo ir buities įrankių gamyboje.

Daugiakultūrinėse Lietuvos radimvietėse kartu su keramikiniais Tšcinco kultūros dirbiniais randama ir įvairių laikotarpių titnago dirbinių, todėl itin sunku patikimai nustatyti jų kultūrinę priklausomybę. Remiantis kaimyninių šalių pavyzdžiais, dažniausiai šio laikotarpio gyvenvietėse aptinkami akmeniniai/titnaginiai kirviai, strėlių antgaliai, įvairūs specialios paskirties dirbiniai: gremžtukai, rėžtukai, peiliai, pjautuvai ir kt. Dauguma titnago dirbinių gaminti iš skelčių, kurios vis dažniau būdavo skeliamos ištisiniais dirbiniais, ypač bronzos amžiuje išpopuliarėjusiems peiliams ir durklams gaminti (Rimantienė 1999c, p.22; 2001, p.239). Tuo

remiantis Tšcineco kultūros radinių kompleksui taip pat galėtų priklausyti Katros I senovės gyvenvietėje rasti plokščiai retušuoti peiliai. Jų taip pat rasta Margių I, Katros ištakų I senovės gyvenvietėse. Neolito tradicijų tęsėjai – trikampiai strėlių antgaliai, kuriuos vis dažniau papildydavo ir trikampiai antgaliai su įkote. Tipinių šio laikotarpio strėlių antgalių kartu su Tšcineco kultūros keramika rasta Katros ištakų I, Kretuono I, Margių I ir Kubilėlių senovės gyvenvietėse. Dažniausiai visas šių dirbinių paviršius itin taisyklingai retušuotas smulkiu plokščiu retušu, kitais atvejais – tik šonai ir pagrindas, kuris dažniausiai įgaubtas, rečiau – tiesus. Pastebima, kad didelę reikšmę turėjo ir specialios paskirties įrankiai: rėžikliai, gremžtukai, ylos, grandukai ir daug kitų.

Titnago dirbinius, rastus Visėtiškių pilkapiuose kartu su Tšcineco kultūros keramika, bene vienintelius Lietuvoje tvirtai galime sieti su šia kultūra. Tai 16 skirtingų radinių: strėlės antgaliai, gremžtukai, grąžteliai, rėžikliai, taip pat retušuotos skeltės. Visi šie dirbiniai rasti pilkapiuose kartu su Tšcineco keramikos fragmentais (pastarieji smulkiai nagrinėti kitų autorių darbuose (Brazaitis 2000b; 2008), todėl plačiau šiame straipsnyje neaptariami).

Deja, Lietuvoje kol kas neaptikta bronzos radinių, kuriuos galima būtų priskirti Tšcineco kultūrai. Daugelyje šios kultūros radimviečių jų visiškai nebuvo aptikta, nors metalo dirbiniai viduriniajame bronzos amžiuje kultūros paplitimo areale buvo jau gerai žinomi. Remiantis pietiniuose Tšcineco kultūros paplitimo regionuose atliktais metalo dirbinių tyrimais nekyla abejonių, kad Tšcineco kultūros atstovai mokėjo patys gaminti įvairius bronzos dirbinius (Dąbrowski 1975, p.46). Nepaisant to, radinių pasiskirstymas pagal radimvietes rodo, kad dauguma jų yra pavieniai arba lobiuose, tik itin retai – gyvenvietėse ar kapinynuose. Dažniausiai Tšcineco kultūros areale aptinkami bronziniai radiniai – apyrankės, smeigtukai, durklai, kabučiai. Rytiniuose regionuose dažniau aptinkamos itin masyvios apyrankės, puoštos įvijinio ornamento motyvais (Pyzik 1996, p.51).

KULTŪRINĖ SITUACIJA VIDURINIAJAME BRONZOS AMŽIJE IR TŠCINECO KULTŪROS EGZISTAVIMO LIETUVOJE GALIMYBĖS

Mokslininkai visuotinai sutinka, kad Tšcineco kultūros kilmės, vystymosi ir plėtros raidą lėmė skirtingos vietinės „regioninės“ kultūros ir intensyvūs jų tarpusavio ryšiai. Šie vidiniai procesai ryškiai atsispindi ir materialinėje kultūroje (Kozłowski 1928; Jażdżewski 1936; Rimantienė 1999a; Brazaitis 2002; 2008; Sarauw 2008; Girininkas 2009; 2011; 2013; Górski 2010). Kalbant apie Tšcineco kultūrą, labai svarbiu aspektu tampa to meto kultūrinė situacija paplitimo areale neolito pabaigoje – bronzos amžiuje.

Tšcineco kultūra jau nuo pat jos identifikavimo pradžios daugelio mokslininkų buvo kildinama iš Virvelinės keramikos, Piltuvėlinių taurių ir Rutulinių amforų kultūrų (Kostrzewski 1930, p.27; Jażdżewski 1936, p.2–4). Žvelgiant įdėmiau Tšcineco kultūros pradžia šiauriniuose regionuose glaudžiai siejama su įvairiomis miškų zonos neolito kultūromis, egzistavusiomis mažesniuose regionuose. Lietuvoje, kaip ir Centrinėje bei Šiaurės Baltarusijoje, taip pat egzistavo Povirvelinės tradicijos kultūros, besilaikančios neolito laikotarpio tradicijų ir nepuoselejančios bronzos amžiaus inovacijų. Pastarosios taip pat darė didelę įtaką Tšcineco kultūros formavimuisi. Lietuvoje Tšcineco kultūros pradžia gali būti siejama su vėlyvosiomis Narvos, Nemuno, Virvelinės keramikos bei Rutulinių amforų kultūromis, kurių įtakoje galbūt galėjo formuotis ir Tšcineco kultūrinis reiškinys.

Narvos kultūra nuo ankstyvojo neolito iki ankstyvojo bronzos amžiaus pabaigos buvo apėmusi itin didelę Rytų Baltijos regiono teritoriją. Ilgu jos gyvavimo laikotarpiu išskiriama daug atskirų grupių, kurių tarpusavyje skyrėsi ne tik keramika, bet ir daugeliu kitų archeologiškai fiksuojamų komponentų. Narvos kultūra nustojo egzistavusi senojo bronzos amžiaus pabaigoje (apie 1500 m. pr. Kr.) (Antanaitis-Jacobs, Girininkas 2002, p.11; Girininkas 2007, p.3), taigi kelis šimtmečius galėjo turėti tiesioginių

ryšių su Tšcinco kultūra. Vėlyvajame Narvos kultūros etape į senąsias tradicijas ėmė skverbtis nauji motyvai. Gyvenviečių keramikos tyrinėjimai rodo, kad senosios Narvos kultūros tradicijos išliko, bet į jas ėmė įsipinti nauji ornamentų motyvai, būdingi piečiau jau egzistavusiai Tšcinco kultūrai (Girininkas 1994, p.189). Itin jaučiama Rytų Tšcinco ir Sosnicos kultūrų įtaka. Keramikos puošyboje pasirodo „natų“ („spygliuotos vielos“), juostinių, linijinių įspaudų ornamentai, kartais prie puodų prilipdomi ir voleliai (Girininkas 2011, p.159).

Nemuno kultūra buvo paplitusi nuo Nemuno vidurupio ir aukštupio iki Vyslos žemupio vakaruose ar net dar toliau. Ši kultūra ankstyvajame bronzos amžiuje pakinta, perimdama artimiausių kultūrų pasiekimus. Šiuo laikotarpiu kultūros archeologinėje medžiagoje aiškiai pastebima ir vėlyvosios rytinės Rutulinių amforų kultūros požymių (Rimantienė 2001, p.238). Vėlyvosios Nemuno kultūros materialinis palikimas (puodų formos ir ornamentika) itin artimas randamam Šiaurės rytų Lenkijos paminkluose. Šiose teritorijose Nemuno kultūra vėliau transformuojasi į Linino tipo keramiką. Jose taip pat sutinkami vėliau Tšcinco kultūrai būdingi puodų ornamentikos motyvai – įvairiai išdėstyti įkartėlės, juostelės, įraižos bei „natų“ („spygliuotos vielos“) ornamentas (Kempisty 1986, p.196–200; Крывальцэвіч 1995, c.22).

Plačiausiai žinomas vėlyvojo neolito–ankstyvojo bronzos amžiaus laikotarpio kultūrinis reiškinys Europoje – Virvelinės keramikos kultūra. III t-metyje pr. Kr. ji paplito nuo Reino vakaruose iki Volgos aukštupio rytuose. Šis kultūrinis horizontas, kaip ir Tšcinco, vienija daug giminingų kultūrų ir grupių, turinčių bendrą bruožą. Svarbiausios keramikos formos – taurės ir amforos, puoštos virvelių ir įvairiais kitais įspaudais bei įraižomis. Būtent šiais ornamentikos principais vėliau puošiami indai ir Rytinėje Tšcinco kultūroje. Rytų Lietuvos Virvelinės keramikos kultūra supanašėjo su vietine Narvos kultūra ir bronzos amžiuje galėjo virsti Tšcinco bei kitais variantais, kuriuose lengvai atsekamos pastarųjų tradicijos. Nors Tšcinco kultūra bene glau-

džiausiai siejama su Virvelinės keramikos, bet Tšcinco bendruomenėse nepastebima „elito“ požymių, laidojimo paminkluose nėra pabrėžiama ar išskiriama mirusiojo lytis ar amžius.

Rutulinių amforų kultūra, klestėjusi III t-metyje pr. Kr., buvo viena reikšmingiausių kultūrų Vidurio Europoje. Nors Lietuva nepatenka į pagrindinę šios kultūros užimamą teritoriją, pas mus taip pat aptinkama šios kultūros „salų“. Rutulinių amforų kultūros radinių rasta Kretuono I, Jaros I, Katros II, Katros ištakų I senovės gyvenvietėse, Jakšiškio pilkapynė, Šventosios archeologiniame komplekse ir kitur. Ši kultūra turėjo didžiausią įtaką Lenkijoje gyvavusiam Vakarų Tšcinco kultūros variantui. Rutulinių amforų kultūros bendruomenių dirbiniuose vyrauja amforos, vazos ir dubenys, puošti pailgų įspaudėlių bei virvelių ornamentais, kurie vėliau aptinkami ir Tšcinco kultūros radiniuose. Lietuvą Rutulinių amforų kultūros įtaka galėjo pasiekti ir per Nemuno kultūros bendruomenes. Manoma, kad kultūrų ūkio modelį ir kai kurias tradicijas galėjo perimti Nemuno kultūros žmonės, kuriems iki tol buvo būdinga miškų medžiotojų gyvensena (Brazaitis 2002, p.36).

Artimiausiuose Lietuvai regionuose Tšcinco kultūra, matyt, yra vienintelė, kurios tradicijos, ypač atsispindinčios keramikos puošyboje, formavosi pietinėje Rytų Pabaltijo dalyje, veikiama Rutulinių amforų, Virvelinės keramikos ir miškų neolito kultūrų. Būtent šių kultūrų gyvenvietėse dažniausiai aptinkami Tšcinco kultūros radiniai ir Lietuvoje (2 lent.). Vis dėlto galima daryti prielaidą, kad Lietuvoje gyvavusios Nemuno, Narvos ir Virvelinės keramikos kultūros galėjo peraugti į viduriniojo bronzos amžiaus Tšcinco kultūrą (Girininkas 1994, p.189; 2009, p.174; Rimantienė 1996, p.239). Jau sunykus Pamarių kultūrai, bet dar egzistuojant Tšcinco bendruomenėms, siaurame Rytų Baltijos pajūrio ruože pasirodo Vakarų baltų pilkapių, II t-mečio pr. Kr. 1-ojoje pusėje Rytų Lietuvoje – Brūkšniuotosios keramikos kultūra.

Pagrindinis tikslas tyrinėjant Tšcinco kultūros palikimą yra atsakyti į esminį šios problematikos klausimą apie kultūros egzistavimo Lietuvoje mastą

ir intensyvumą. Remiantis šiandien turimais duomenimis galimi trys modeliai:

1. Tšcineco kultūros pėdsakai Lietuvoje – importo/eksporto padarinys (Girininkas 2011, p.158; 2013, p.96).

2. Tšcineco kultūra Lietuvoje – tai epizodiškai gyvenamos šios kultūros bendruomenių „salelės“ (Brazaitis 2008, p.285).

3. Tšcineco kultūros atstovai sėsliai gyveno šiandieninės Lietuvos teritorijoje, todėl reikėtų praplėsti kultūros geografiją, į jos paplitimo žemėlapi įtraukiant ir Lietuvą (Лысенко 2005, c.37).

Tšcineco kultūros radimviečių skaičius – 19 vietovių Lietuvoje nėra pakankamas, norint tvirtai atsakyti į šį klausimą. Remiantis jų tyrinėjimų metu gauta informacija bei kaimyninių regionų duomenimis galima modeliuoti Tšcineco kultūros egzistavimo mūsų kraštuose galimybes.

Rytinis ir Vakarinis Tšcineco kultūros variantai puoselėjo anksčiau gyvenusių kultūrų palikimą ir buvo atviri naujovėms, pasiekiančioms iš tolimesnių Europos kraštų. Naujovės plito kaip visuotinė mada, mainų ar egzogaminių vedybų būdu. Jas atnešdavo atsikėlę nauji gyventojai, kurie galėjo laisvuose plotuose gyventi ir tarp senųjų. Tai įtikinamai galėtų paaiškinti Tšcineco kultūros „salų“ Lietuvoje buvimą. Bendruomenių formavimuisi viduriniajame bronzos amžiuje taip pat didelę įtaką galėjo turėti ir gamybinio ūkio bei metalų apdirbimo plėtra. Plėtojantis gamybiniam ūkininkavimui, atsiradus pirmiesiems metalo dirbiniams bei populiarėjant jų perdirbimui, galėjo formuotis savarankiškesnės ir konkurencingesnės bendruomenės.

Vis dėlto galima manyti, kad 19 Tšcineco kultūros radimviečių Lietuvoje veikia gali parodyti to meto bendruomenių kontaktus nei nuolatinį šios kultūros atstovų gyvavimą čia (Girininkas 2013, p.128). Šias į šiaurę už pagrindinės Tšcineco kultūros paplitimo teritorijos aptinkamas radimvietes, tarp jų Lietuvos, galima paaiškinti keliomis prielaidomis:

1. Glaudus tarpkultūrinis bendradarbiavimas. Lietuvoje rastų Tšcineco kultūrai priskiriamų radinių artumas su vos piečiau ir ryčiau gyvenusiomis

Tšcineco bendruomenėmis rodo, kad šio regiono gyventojai galėjo intensyviai bendrauti tarpusavyje. Nuolat keičiantis reikalingomis žaliavomis ar idėjomis paprasta vieniems iš kitų perimti tradicijas ar inovacijas. Taip Tšcineco kultūros atstovai galėjo intensyviai bendrauti su Vėlyvosios Narvos ar Pamarių kultūros žmonėmis per mainus ar prekybą. Įvairių naujovių ir tradicijų taip pat galėjo atnešti ir atsikėlę nauji gyventojai, galėję gyventi laisvuose plotuose tarp senųjų vietos gyventojų ar pastarųjų gyvenvietėse. Tokiu atveju tarpusavio ryšiai, skatinę bendruomenių supanašėjimo procesus, galėjo būti dar glaudesni.

2. Radiniai gyvenvietėse – importo/eksporto išdava. Tai, kad daugiakultūrinėse Tšcineco keramikos dirbinių radimvietėse yra aptinkama itin nedaug puodų (3 lent.), gali būti siejama su importu/eksportu. Tšcineco kultūros bendruomenės galėjo dažnai lankytis vienalaikių kultūrų gyvenvietėse, norėdamos įsigyti vietos bendruomenių turimų gaminių ar produktų (Girininkas 2011, p.125). Gamybiniu ūkiu besiverčiantys Tšcineco kultūros gyventojai šioms bendruomenėms taip pat galėjo pasiūlyti naminių gyvūnų (ar jų produktų), kultūrinių augalų sėklų ir kt. Daugeliui produktų gabenti galėjo būti naudojami keraminiai indai. Ši prielaida grindžiama ir tuo, kad radimvietėse neišlikę jokių sėslaus gyvenimo vienoje ar kitoje vietoje požymių. Iki šiol neaptikta nei pastatų liekanų, nei sėslios žemdirbystės požymių, kas būdinga Tšcineco kultūros gyvenvietėms pietinėse paplitimo teritorijose.

3. Tšcineco kultūros atstovai trumpam apsistodavę anksčiau apgyvendintose gyvenvietėse. Šios kultūros radinių daugeliu atvejų aptinkama kartu su kita – dažniausiai miškų neolito kultūrų – medžiaga (2 lent.). Tai rodo, kad Tšcineco kultūros žmonės galėjo apsistoti šiose strategiškai patogiose ir anksčiau gyventose vietose. Tokiu atveju pastatai galėję būti itin lengvų konstrukcijų ir laikini, todėl ir neišliko. Tai galėjo sąlygoti ir tai, kad aptinkama mažai radinių ar kitų ilgalaikio gyvenimo požymių. Jei bendruomenės ilgą laiką šiose gyvenvietėse būtų vysčiusios gamybinių ūkį, archeologinė medžiaga

taip pat turėtų tai atspindėti. Kadangi nedidelėse gyvenvietėse išlikę mažai radinių, tikėtina, kad jos galėjo būti sunaikintos ar tiesiog nesulaukė didelio archeologų dėmesio.

Remiantis mūsų kraštams egzotinių titnago uolienu paplitimu nustatyta, kad dar akmens amžiuje žmonės galėjo nukeliauti bent 200 km, tiesiog norėdami parsigabenti tinkamos žaliavos dirbiniams (Baltrūnas *ir kt.* 2007, p.114). Pietų Lietuvoje aptinkamos Tšcinco kultūros radimvietės nuo pagrindinės šios kultūros paplitimo teritorijos nutolusios panašiu atstumu, tad glaudus nuolatinis bendravimas šioje zonoje galėjo būti įprastas reiškinys. Tšcinco kultūros bendruomenės galėjo gyventi kartu su vietinėmis tuo pačiu metu, toje pačioje teritorijoje, bet ar ši kultūra realiai egzistavo ir dominavo Lietuvoje, dėl negausios medžiagos klausimas lieka keblus. Baltarusijos mokslininkų darbuose, apibūdinant Tšcinco kultūros teritoriją, jau yra įvardijama ir Lietuva (Лысенко 2005, c.37). Lenkijos mokslininkai šį teiginį vertina žymiai atsargiau, tačiau apžvelgus šiandien turimus duomenis, Tšcinco kultūros radimvietės Pietų Lietuvoje, esančios visai šalia Tšcinco kultūros pagrindinio paplitimo arealo ribos, dar galėtų priklausyti šiai teritorijai.

Visos Tšcinco kultūros egzistavimo Lietuvoje galimybės yra itin glaudžiai susijusios ir iš dalies papildoma viena kita. Į klausimą, ar šiuose Lietuvos regionuose Tšcinco kultūros pasirodymas pakeitė kultūrinę situaciją, ar pasireiškė tik tarpkultūriniais ryšiais, kol kas labai sunku tiksliai atsakyti.

IŠVADOS

Tšcinco kultūros (kultūrinės grupės) paplitimo arealas apima Rytų Vokietijos, Lenkijos, Vakarų Baltarusijos ir Šiaurės Ukrainos teritorijas. Kultūra egzistavo 1800–1100 m. pr. Kr. ir buvo bendras ankstyvojo ir viduriniojo bronzos amžiaus reiškinys Rytų Baltijos regione. Lietuvoje šios kultūros chronologinės ribos – 1800–1300 m. pr. Kr., tad Tšcinco

co kultūrą čia galima būtų vadinti vienu pagrindinių archeologinių reiškinų viduriniajame bronzos amžiuje (Girininkas 2013, p.127–132). Ši kultūra tiek geografiškai, tiek tipologiškai skirstoma į du variantus – Rytų ir Vakarų. Lietuvoje aptinkama abiejų šios kultūros grupių radimviečių. Dviejų grupių egzistavimą pagrindžia keramikos indų ornamentikos skirtumai bei geografinis radimviečių pasiskirstymas Lietuvos teritorijoje. Rytų ir Vakarų grupių atsiradimą lėmė skirtinga Tšcinco bendruomenių kilmė regionuose, t.y. anksčiau gyvavusių kultūrų tradicijų ir kaimyninių regionų įtaka.

Visą Tšcinco kultūros horizontą vienija bendri keramikos indų bruožai, tapę šios kultūros išskyrimo pagrindu. Lietuvoje rasti indų fragmentai turi visam Tšcinco kultūros horizontui būdingų bruožų: molio masė liesinta grūsto granito trupiniais, keramika daugiausia plonasienė, indai – plokščiadugniai, paviršius dažnai nežymiai brūkšniuotas, juos vienija būdinga ornamentika. Lietuvoje rastų Tšcinco kultūros puodų minimalus skaičius – 106 vnt. Didžiąją dalį Lietuvos teritorijoje aptiktų indų sudaro tulpės formos puodai. Jie, kaip ir kita Tšcinco kultūros keramika, puošti 5-iomis pagrindinėmis kompozicijomis: horizontaliomis ar vertikaliomis juostelėmis ir linijomis, netaisyklingomis įrėžomis, „spygliuotos vielos“ („natų“, „skaitytuvų“) ornamentu, rumbais, virvučių išpildais, įvairiai išdėstytų stulpelių išpildais ar duobutėmis. Vakarų Tšcinco kultūros keramikos puošyboje vyrauja 12 pagrindinių, Rytų – 10 ornamentų. Svarbu, kad indų formose ir ornamentikoje galima išžvelgti visų vietos kultūrų palikimą ir tolesnę raidą.

Šiandieninėje Lietuvos mokslinėje literatūroje Tšcinco kultūros pradžia siejama su vėlyvosios Narvos, Nemuno, Virvelinės keramikos bei Rutulinų amforų kultūromis, šių bendruomenių įtakoje galėjo formuotis Tšcinco kultūrinis reiškinys ir Lietuvai artimuose regionuose. Remiantis negausiais neolito ir bronzos amžiaus keramikos radiniais galima daryti prielaidą, kad Lietuvoje gyvavusios Nemuno, Narvos ir Virvelinės keramikos kultūros galėjo transformuotis į Tšcinco kultūrą.

Visuose regionuose, kur aptikta Tšcineco kultūros radinių, kartu gyveno ir vietinės medžiokle ir žvejyba besiverčiančios bendruomenės, kurios Rytų ir Pietų Lietuvoje išsilaikė mažiausiai iki II t-mečio pr. Kr. pradžios. Ar šiuose Lietuvos regionuose Tšcineco kultūros pasirodymas pakeitė kultūrinę situaciją, ar pasireiškė tik tarpkultūriniais ryšiais, kol kas sunku pasakyti. Vis dėlto reikėtų manyti, kad 19 Tšcineco kultūros radimviečių Lietuvoje suponuoja veikiau to meto bendruomenių nuolatinius kontaktus nei šios kultūros egzistavimą čia. Toks geografiškai netolygus radimviečių išsidėstymas į šiaurę nuo pagrindinio kultūros paplitimo arealo gali būti tarpkultūrinio bendradarbiavimo, importo ar eksporto procesų, Tšcineco kultūros atstovų trumpų apsistojimų anksčiau apgyvendintose vietose padarinys.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Antanaitis-Jacobs, I., Girininkas, A., 2002. Periodization and Chronology of the Neolithic in Lithuania. *Archaeologia Baltica*, 5, 9–39.

Antanaitis-Jacobs, I., Stančikaitė, M., 2004. Akmens ir bronzos amžiaus gyventojų poveikis aplinkai ir jų ūkinė veikla Rytų Baltijos regione archeobotaninių tyrimų duomenimis. *LA*, 25, 251–266.

Antoniewicz, W., 1928. *Archeologia polski: zarys czasów przedhistorycznych i Wczesnodziejowych ziem Polski*. Warszawa: Trzaska Evert i Michalski.

Baltrūnas, V., Karmaza, B., Kulbickas, D., Ostrauskas, T., 2007. Egzotinė titnago bei titnago pakaitalų žaliava Lietuvos akmens ir žalvario amžiaus gyvenvietėse. *LA*, 31, 109–122.

Bernotaitė, A., 1959. *Ataskaita (1959 m. Versminio stov., Dubičių Salaitės stov., Varėnos raj.)*. LIIR, f. 1, b. 226.

Brazaitis, Dž., 2000a. Katros II-oji gyvenvietė. *ATL 1998 ir 1999 metais*, 5–8.

Brazaitis, Dž., 2000b. Žalvario amžiaus medžiaga iš Visėtiškių pilkapyno ir jo aplinkos. *LA*, 20, 101–114.

Brazaitis, Dž., 2002. Rutulinių amforų kultūra Lietuvoje – reiškiny ar epizodas? *LA*, 23, 29–40.

Brazaitis, Dž., 2008. Ankstyvasis metalų laikotarpis. In: Girininkas, A., red. *Lietuvos istorija, I. Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis*. Vilnius: Baltos lankos, 251–318.

Brazaitis, Dž., Ostrauskas, T., 2000. Žvalgomieji tyrinėjimai Visėtiškių pilkapyno (Anykščių r.) aplinkoje 1999 m. *ATL 1998 ir 1999 metais*, 10–12.

Butrimas, A., 1984. Donkalnio neolito gyvenvietės, alkos ir kapinyno tyrinėjimai. *ATL 1982 ir 1983 metais*, 3–5.

Butrimas, A., 1998. Biržulio baseino ir Žemaičių aukštumos akmens amžiaus tyrinėjimų apžvalga. *LA*, 15, 107–131.

Dąbrowski, J., 1968. *Zabytki metalowe epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Dąbrowski, J., 1972. *Powiązania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Dąbrowski, J., 1975. Trzciniec-Komarów-Sosnica (A Culture Cycle from the Early and Middle Bronze Age). *Archaeologia Polona*, XVI, 39–69.

Encyclopedia, 1993. *Encyclopedia of Ukraine*, 5. Prieiga per: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkPath=pages/T/R/Trzcinieculture.htm> [Žiūrėta 2012 m. vasario 3 d.].

Florek, M., Taras, H., 1996. Sprawozdanie z badań zespołu grobowego kultury trzcinieckiej na stanowisku 1 w Dacharzowie, gm. Wilczyce, woj. Tarnobrzskie. *Archeologia Polski środkowowschodniej*, I, 63–68.

Florek, M., Taras, H., 2003. *Dacharzów. Cmentarzystko kultury trzcinieckiej*. Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Gardawski, A., 1959. Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce. *Materiały starożytne*, 5, 7–190.

Gardawski, A., 1971. Zagadnienie fazy łódzkiej (przejściowej fazy między kulturą trzciniecką a wschodnią kulturą łużycką). *Archeologia Polski*, 16/1–2, 151–166.

Girininkas, A., 1978. Pakretuonės (Švenčio-

- nių raj.) I gyvenvietės tyrinėjimai 1977 metais. *ATL 1976 ir 1977 metais*, 74–76.
- Girininkas, A., 1980a. Kretuono (Švenčionių raj.) I gyvenvietės tyrinėjimai 1979 metais. *ATL 1978 ir 1979 metais*, 10–11.
- Girininkas, A., 1980b. Pakretuonės (Švenčionių raj.) I gyvenvietės tyrinėjimai 1979 metais. *ATL 1978 ir 1979 metais*, 12–13.
- Girininkas, A., 1982. Kretuono I gyvenvietė. *ATL 1980 ir 1981 metais*, 9–12.
- Girininkas, A., 1984. Kretuono I-oji gyvenvietė. *ATL 1982 ir 1983 metais*, 7–9.
- Girininkas, A., 1986. Kretuono I-os gyvenvietės tyrinėjimai 1984–1985 m. *ATL 1984 ir 1985 metais*, 9–12.
- Girininkas, A., 1994. *Baltų kultūros ištakos*. Vilnius: Savastis.
- Girininkas, A., 1998. Kretuono I-osios gyvenvietės tyrinėjimai. *ATL 1996 ir 1997 metais*, 7–11.
- Girininkas, A., 2000a. Katros I-oji gyvenvietė. *ATL 1998 ir 1999 metais*, 12–14.
- Girininkas, A., 2000b. Kretuono I-oji gyvenvietė. *ATL 1998 ir 1999 metais*, 16–19.
- Girininkas, A., 2002a. Kretuono I-oji gyvenvietė. *ATL 2001 metais*, 6–9.
- Girininkas, A., 2002b. Migraciniai procesai Rytų Pabaltijyje vėlyvajame neolite. Virvelinės keramikos kultūra. *LA*, 23, 73–92.
- Girininkas, A., 2002c. Pakretuonės I-oji gyvenvietė. *LA*, 23, 187–196.
- Girininkas, A., 2006. Ar Pamarių kultūra priklausė Virvelinės keramikos kultūros ratui? *Lituanistica*, 68, 36–46.
- Girininkas, A., 2007. Kada prasidėjo bronzos amžius Lietuvos teritorijoje? *Istorija*, LXVII, 3–14.
- Girininkas, A., 2009. *Akmens amžius (=Lietuvos archeologija, I)*. Vilnius: Versus Aureus.
- Girininkas, A., 2011. *Baltų kultūros ištakos, II*. Klaipėdos universiteto leidykla.
- Girininkas, A., 2013. *Ankstyvasis metalų laikotarpis (=Lietuvos archeologija, II)*. Klaipėdos universiteto leidykla.
- Górski, J., 2007. *Chronologia kultury trzcinieckiej na lessach Niecki Nidziańskiej*. Muzeum Archeologiczne w Krakowie.
- Górski, J., 2008a. *Development of Views on the Chronology and Periodisation of the Trzciniec Culture until 1990 (with particular emphasis on the loess part of the Nida Syncline) (Summary)*. Prieiga per: <http://www.ma.krakow.pl/publikacje/ma/xxxv/en/gorski> [Žiūrėta 2012 m. sausio 20 d.].
- Górski, J., 2008b. Pochówki zwierząt i depozyty zwierzęce w kulturze trzcinieckiej (wstęp do problematyki). In: Bednarczyk, J., Czebreszuk, J., Makarowicz, P., Szmyt, M., red. *Na Pograniczu Światów*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Górski, J., 2010. Migration and Cultural Change. Western Lesser Poland in 1300–1200 BC. In: Dziegielewska, K., Przybyła, M.S., Gawlik, A., eds. *Migration in Bronze and Early Iron Age Europe*. Krakow: Księgarnia Akademicka, 105–120.
- Górski, J., Kadrow, S., 1996. Kultura mierzanowicka i kultura trzciniecka w zachodniej Małopolsce problem zmiany kulturowej. *SA*, 48, 9–32.
- Górski, J., Kadrow, S., 2001. Die frühe und ältere Bronzezeit in Kleinpolen im Lichte der Radiokarbonatierungen (mit einigen Bemerkungen zu ausgewählten Fundstellen in der Ukraine). *Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa*, 1, 131–176.
- Górski, J., Lysenko, S., Makarowicz, P., 2003. Radiocarbon Chronology of the Trzciniec Cultural Circle Between the Vistula and Dnieper Basins. *Baltic-Pontic Studies*, 13, 253–306.
- Griciuvienė, E., Grižas, G., 2001. Dumblynės gyvenvietė Sartų ežero saloje. *ATL 2000 metais*, 10.
- Grižas, G., 2000. Sartų ežero salos Dumblynės gyvenvietė. *ATL 1998 ir 1999 metais*, 29–30.
- Jażdżewski, K., 1936. *Kultura puharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*. Poznań: Nakł. Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego.
- Jażdżewski, K., 1948. *Atlas to the prehistory of the Slavs*. Łódź: Towarzystwo naukowe.
- Juodagalvis, V., 1986. Kubilėlių I-oji gyvenvietė. *ATL 1984 ir 1985 metais*, 14–15.
- Juodagalvis, V., 1988a. Akmens amžiaus

- paminklų tyrinėjimai Šešupės baseine. *ATL 1986 ir 1987 metais*, 18–20.
- Juodagalvis, V., 1988b. Kubilėlių 1-os gyvenvietės tyrinėjimai. *ATL 1986 ir 1987 metais*, 16–18.
- Juodagalvis, V., 1990a. Gedupio gyvenvietės tyrimai. *ATL 1988 ir 1989 metais*, 17–18.
- Juodagalvis, V., 1990b. Kubilėlių 1-osios gyvenvietės tyrinėjimai. *ATL 1988 ir 1989 metais*, 18–21.
- Juodagalvis, V., 1992. Kubilėlių vėlyvojo neolito gyvenvietė. *LA*, 8, 34–56.
- Juodagalvis, V., 2000. Varėnės upės 10-oji gyvenvietė. *ATL 1998 ir 1999 metais*, 32–34.
- Juodagalvis, V., 2001. Varėnės upės 10-oji senovės gyvenvietė. *ATL 2000 metais*, 12–14.
- Juodagalvis, V., 2002. Varėnės 10-oji gyvenvietė. *ATL 2001 metais*, 16–20.
- Juodagalvis, V., Marcinkevičiūtė, E., 2004. Varėnės upės 10-oji senovės gyvenvietė. *LA*, 25, 79–108.
- Kazakevičius, V., 1986. Visėtiškių pilkapynas. *ATL 1984 ir 1985 metais*, 56–57.
- Kazakevičius, V., 1988. Visėtiškių pilkapynas. *ATL 1986 ir 1987 metais*, 50–55.
- Kazakevičius, V., 1990. Visėtiškių (Anykščių raj.) pilkapyno tyrinėjimai 1988 m. *ATL 1988 ir 1989 metais*, 49–52.
- Kazakevičius, V., 2000. Visėtiškių pilkapynas. *LA*, 20, 21–99.
- Kempisty, A., 1986. Neolithic Cultures of the Forest Zone in Northern Poland. In: Malinowski, T., red. *Archaeologia Interregionalis. Problems of the Stone Age in Pomerania*. Warsaw University Press, 187–213.
- Kempisty, A., Włodarczak, P., 1996. Chronologia absolutna cmentarzyska w Żernikach Górnych, woj. Kieleckie. In: Nowakowski, W., red. *Concordia*. Warszawa: Instytut Archeologii UW, 127–140.
- Kostrzewski, J., 1930. *Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dr. Włodzimierza Demetrykiewicza*. Poznań: Nakładem Polskiego towarzystwa prehistorycznego.
- Kozłowski, L., 1928. *Wczesna, starsza i środkowa epoka brązu w Polsce. W świetle subborealnego optimum klimatycznego i jego wpływu na ruchy etniczne i zaludnienie Polski*. Nakł. Towarzystwa Naukowego we Lwowie.
- Kryvaltsevich, M., 2007. Creating a basis of radiocarbon chronology of the Neolithic and Bronze Age on the territory of Belarus. *The European Archaeologist*, 27, 16.
- Luchtanas, A., 1992. Rytų Lietuva I tūkst. pr. m. erą. *LA*, 8, 56–85.
- Machnik, J., 1967. *Stosunki kulturowe na przelomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce (na tle przemian w Europie środkowej)* (=Materiały do prehistorii ziem polskich, 3 (1)).
- Makarowicz, P., 2010. *Trzcieniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy*. Wydawnictwo Poznańskie.
- Marcinkevičiūtė, E., 2006. Narvos kultūros pietinė riba. *LA*, 29, 179–202.
- Nosek, S., 1948. Zagadnienie Prasłowiańszczyzny w świetle prehistorii. *Światowit*, 19, 1–178.
- Ostrauskas, T., 1996. Dubos ežero ir Katros upės pakrančių žvalgymai 1994 metais. *ATL 1994 ir 1995 metais*, 315–320.
- Ostrauskas, T., 1998. Varėnės 2-oji senovės gyvenvietė. *ATL 1996 ir 1997 metais*, 37–40.
- Ostrauskas, T., 2000. Tyrinėjimai Varėnės 2-ojoje gyvenvietėje 1999 m. *ATL 1998 ir 1999 metais*, 52–53.
- Ostrauskas, T., Rimantienė, R., 1998. Katros Ištakų I-oji gyvenvietė. *ATL 1996 ir 1997 metais*, 35–37.
- Ostrauskas, T., Rimantienė, R., 2000. Katros Ištakų I-oji gyvenvietė. *ATL 1998 ir 1999 metais*, 61–66.
- Piličiauskas, G., 2002. Dubičių tipo gyvenvietės ir neolinė Nemuno kultūra Pietų Lietuvoje. *LA*, 23, 107–139.
- Piontek, J., Iwanek, B., 2009. Ludność kultury łużyckiej i kultury pomorskiej a problem pochodzenia słowian. In: Fudziński, M., Paner, H., red. *Między kulturą łużycką a pomorską. Przemiany kulturowe we wczesnej epoce żelaza*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne, 59–72.
- Pyzik, W.Z., 1996. *Z pradziejów regionu świętokrzyskiego*. Kielce: Muzeum Narodowe.

- Ribokas, D., 1999. *Geniakalnio senkapių (Saldu-
tiškio seniūn., Utenos raj.) archeologijos tyrinėjimų
1999 m. ataskaita*. LIIR, f. 1, b. 3443.
- Ribokas, D., 2000. *Geniakalnio senkapių (Saldu-
tiškio seniūn., Utenos raj.) archeologijos tyrinėjimų
2000 metais ataskaita*. LIIR, f. 1, b. 3666.
- Ribokas, D., 2001. Geniakalnio senkapis. *ATL
2000 metais*, 111.
- Ribokas, D., Zabiela, G., 2000. Geniakalnio sen-
kapio tyrinėjimai 1998 metais. *ATL 1998 ir 1999 me-
tais*, 312–315.
- Rimantienė, R., 1980. *Šventoji. Pamarių kultūros
gyvenvietės*. Vilnius: Mokslas.
- Rimantienė, R., 1982. Margių I gyvenvietė. *ATL
1980 ir 1981 metais*, 12–15.
- Rimantienė, R., 1996. *Akmens amžius Lietuvoje*.
Vilnius: Žiburio leidykla.
- Rimantienė, R., 1999a. Barzdžio miško gyven-
vietė. *LA*, 16, 171–208.
- Rimantienė, R., 1999b. Margių I-oji gyvenvietė.
LA, 16, 109–170.
- Rimantienė, R., 1999c. Neolitas ir ankstyvasis
žalvario amžius Pietų Lietuvoje. *LA*, 16, 19–29.
- Rimantienė, R., 1999d. Pešos Paežerių akmens
amžiaus stovyklos ir gyvenvietės. *LA*, 16, 79–107.
- Rimantienė, R., 2001. Pietų Lietuvos akmens am-
žiaus kultūrų raida bei jos vieta visos Lietuvos ir Euro-
pos kontekste. In: Baltrūnas, V., sud. *Akmens amžius
Pietų Lietuvoje*. Vilnius: Geologijos institutas, 234–239.
- Rimantienė, R., 2005. *Akmens amžiaus žvejai
prie Pajūrio lagūnos*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis
muziejus.
- Sarauw, T., 2008. *On the Outskirts of the Euro-
pean Bell Beaker Phenomenon – the Danish Case*.
Prieiga per: [http://www.jungsteinsite.uni-kiel.de/
pdf/2007_sarauw_high.pdf](http://www.jungsteinsite.uni-kiel.de/pdf/2007_sarauw_high.pdf) [Žiūrėta 2015 m. kovo
2 d.].
- Stančikaitė, M., Baltrūnas, V., Šinkūnas, P., Ki-
silienė, D., Ostrauskas, T., 2006. Human response
to the Holocene environmental changes in the Bir-
žulis Lake region, NW Lithuania. *QI*, 150, 113–129.
- Šatavičius, E., 2009a. Ažutakio senovės gyven-
vietės tyrimai. *ATL 2008 metais*, 28–32.
- Šatavičius, E., 2009b. Paramėlio 2-osios senovės
gyvenvietės tyrimai. *ATL 2008 metais*, 32–35.
- Šatavičius, E., 2010. Paramėlio 2-osios senovės
gyvenvietės tyrimai, *ATL 2009 metais*, 21–24.
- Vengalis, R., 2014. *Neries pakrančių (Elektrėnų,
Širvintų r. ir Vilniaus r. sav.) 2013 m. žvalgomųjų ar-
cheologinių tyrimų ataskaita*. LIIR, neinventorinta.
- Włodarczak, P., 1998. Chronologia absolutna
grupy Krakowsko-Sandomierskiej kultury ceramiki
sznurowej w świetle danych z cmentarzyska w Żer-
nikach Górnych. *SA*, 50, 19–42.
- Zakrzewski, Z., 1924. Kurhany z II-go okresu
epoki bronzowej we wsi Jasionna-Klekot, w pow.
sieradzkim, województwie łódzkim. *Przegląd arche-
ologiczny*, II, 275–282.
- Zernitskaya, V., Mikhailov, N., 2008. Evidence
of early farming in the Holocene pollen spectra of
Belarus. *QI*, 203, 91–104.
- Березанская, С.С., 1972. *Средний период
бронзового века в Северной Украине*. Київ: Нау-
кова думка.
- Березанская, С.С., 1974. *Пустынка. Поселение
эпохи бронзы на Днепре*. Київ: Наукова думка.
- Березанская, С.С., 1994. Камнедобывающее
и камнеобрабатывающее производство. In:
Черняков, И.Т., отв. ред. *Ремесло эпохи неолита-
бронзы на Украине*. Київ: Наукова думка.
- Березанская, С.С., Отрощенко, В.В., Черед-
ниченко, Н.Н., Шарафутдинова, И.Н., 1986.
*Культуры эпохи бронзы на территории Украи-
ны*. Київ: Наукова думка.
- Клочко, В.И., 1997. Лобойковская метал-
лургия – к проблеме восточной границы Вос-
точнотшинецкой культуры. In: Koško, A., Cze-
breszuk, J., red. *Międzynarodowy Sympozjum „Trzci-
niec“ system kulturowy czy interkulturowy proces.
Społeczeństwa pogranicza Bałtyjsko – pontyjskiego w
początkach epoki brązu*. Wydawnictwo Poznańskie,
37–39.
- Кривальцэвіч, М., 1993. Тшцінецкая куль-
тура. In: Гетаў, В.В., ред. *Археалогія і нумізматэка
Беларусі*. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя,
619–620.

Кривальцэвіч, М., 1995. Помнікі тшцінецкага часу на поўдні Беларусі. *ГАЗ*, 6, 3–32.

Кривальцэвіч, Н.Н., 1997а. Идентификация южнобелорусского „Тшцинца“. *In: Koško, A., Czebreszuk, J., red. Międzynarodowy Sympozjum „Trzciniec“ system kulturowy czy interkulturowy proces. Społeczeństwa pogranica Bałtyjsko – pontyjskiego w początkach epoki brązu.* Wydawnictwo Poznańskie, 42–44.

Кривальцэвіч, Н.Н., 1997б. К проблеме возникновения „Тшцинца“ на юге Беларуси. *In: Koško, A., Czebreszuk, J., red. Międzynarodowy Sympozjum „Trzciniec“ system kulturowy czy interkulturowy proces. Społeczeństwa pogranica Bałtyjsko – pontyjskiego w początkach epoki brązu.* Wydawnictwo Poznańskie, 45–47.

Куриленко, В.Е., Отрощенко, В.В., 1997. Сосницкая культура в Подесенье и ее связи с восточными соседями. *In: Koško, A., Czebreszuk, J., red. Międzynarodowy Sympozjum „Trzciniec“ system kulturowy czy interkulturowy proces. Społeczeństwa pogranica Bałtyjsko – pontyjskiego w początkach epoki brązu.* Wydawnictwo Poznańskie, 48–51.

Лакіза, В., 1996. Матэрыялы Тшцінецкага часу на панямонні. *ГАЗ*, 9, 77–93.

Лакіза, В., 2008. *Старажытнасці позняга неаліту і ранняга перыяду бронзавага веку Беларускага панямоння.* Мінск: Беларуская навука.

Лысенко, С.Д., 2005. Абсолютная хронология восточного массива Тшинецкого культурного круга. *In: Ковалева, И.Ф., Гаврилюк, Н.А., Терпиловский, Р.В., Клочко, В.И., ред. Проблемы эпохи бронзы Великой Степи.* Луганск: Глобус, 37–60.

Остраускас, Т., Римантене, Р., Юодагаль-

вис, В., 1997. Кремневая индустрия поселений ранневого бронзового века Литвы. *In: Koško, A., Czebreszuk, J., red. Międzynarodowy Sympozjum „Trzciniec“ system kulturowy czy interkulturowy proces. Społeczeństwa pogranica Bałtyjsko – pontyjskiego w początkach epoki brązu.* Wydawnictwo Poznańskie, 57–58.

Римантене, Р., 1968. Исследования стоянок каменного века в Литве, проводившиеся в 1948–1967 гг. *20 лет. Археологические и этнографические экспедиции Института истории АН Литовской ССР (1948–1967)*, 17–23.

Римантене, Р., Остраускас, Т., 1997. Поселения раннего бронзового века на территории Литвы и их связи с Тшинецко-Комаровско-Сосницкой культурной областью. *In: Koško, A., Czebreszuk, J., red. Międzynarodowy Sympozjum „Trzciniec“ system kulturowy czy interkulturowy proces. Społeczeństwa pogranica Bałtyjsko – pontyjskiego w początkach epoki brązu.* Wydawnictwo Poznańskie, 59–60.

SANTRUMPOS

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

LA – Lietuvos archeologija

LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus

QI – Quaternary International

SA – Sprawozdania archeologiczne

ŠNM – Švenčionių „Nalšios“ muziejus

ГАЗ – Гістарычна-археалагічны зборнік

BKK – Brūkšniuotosios keramikos kultūra

RAK – Rutulinių amforų kultūra

VKK – Virvelinės keramikos kultūra

THE TRZCINIEC CULTURE IN LITHUANIA

Agnė Žilinskaitė

Summary

The Early and Middle Bronze Ages are not among the best known areas of Eastern Europe's ancient history. The Trzciniec cultural is the part of the Trzciniec-Komarow-Sosnica cultural cycle. It includes wide areas of present-day Eastern Germany, Poland, Western Belarus, and Northern Ukraine. In Lithuania, the investigation of this culture started only a few decades ago even though Trzciniec culture artefacts have been known in Lithuania for some time. The Trzciniec culture in Lithuania's territory has been dated to 1800–1300 BC and could be treated as one of the most influential phenomena of the Middle Bronze Age. The appearance of the Trzciniec culture in Lithuania and its role in the formation process of Bronze Age cultures is still a controversial question at the present stage of research. The main task of this article is to attempt to provide a solution to this problem.

Material from this culture is known from 19 sites in Lithuania (based on 2012 data) where Trzciniec era potsherds and flint artefacts have been found. These sites are mostly concentrated in South and East Lithuania (Fig. 1). The numerous pottery artefacts at these sites are characterized by a marginally brushed surface, crushed granite temper, and this culture's common decorative designs. Tulip-shaped pots are the most common artefact in the present-day territory of Lithuania. The ornamental motifs in all the Trzciniec culture's groups are the main identification criterion. 22 different motifs are known in Lithuanian territory (Tables 5, 6). The 'barbed'-wire or 'musical note' decorations as well as horizontal/vertical lines and various compositions of pits and stamps are the most identifiable. Furthermore, flaring pot rims appeared during this period.

The Trzciniec culture's division into groups (East-Trzciniec and West-Trzciniec) was made on the basis of differences observed mostly in pottery (vessel proportion and decoration). These two groups are also known in Lithuanian territory (Fig. 2).

The Trzciniec culture's communities principally engaged in husbandry and agriculture. It definitely developed out of the Globular Amphora and Corded Ware cultures with influences from the Narva and Nemunas cultures in Lithuania. In all of the micro-regions with Trzciniec culture finds, the communities, which engaged in hunting and fishing, survived in East and South Lithuania until at least the early 2nd millennium BC. The influence of neighbouring cultures can be seen in their pottery.

A great deal of material has been discovered at sites scattered around in Lithuania, Latvia, and Kaliningrad Oblast, an area to the north of the culture's main range. One may reasonably ask how these finds should be evaluated: as 'islands' of Trzciniec culture or as reason to include Lithuania in the Trzciniec culture's range. From today's perspective, a conclusion can be drawn that the Trzciniec culture in Lithuania may be the result of the influence or penetration of cultures linked to this culture.

Translated by A. Žilinskaitė

LIST OF TABLES

Table 1. Trzciniec culture find spots (general information).

Table 2. Detailed information about Trzciniec culture find spots (environment, chronology, culture).

Table 3. Quantitative distribution of Trzciniec culture pottery by archaeological site.

Table 4. Distribution of East-Trzciniec (R) and West-Trzciniec (V) culture pottery artefacts.

Table 5. Types and examples of West-Trzciniec culture pottery ornamentation.

Table 6. Types and examples of East-Trzciniec culture pottery ornamentation.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. Range of the Trzciniec cultural circle (after Makarowicz, 2010, Fig. 1.1.).

Fig. 2. Find spots of East-Trzciniec and West-Trzciniec culture artefacts in Lithuania: 1 – Dubičiai I (Salaitė), 2 – Dubičiai II (Pažėrys), 3 – Dumblynės sala, 4 – Donkalnis, 5 – Gedupis, 6 – Geniakalnis, 7 –

Katra I, 8 – Katra II, 9 – Katros ištakos I, 10 – Kretuonas I, 11 – Kubilėliai, 12 – Margiai I, 13 – Pakretuonė I, 14 – Spigino sala I, 15 – Šventoji IX, 16 – Varėnė II, 17 – Varėnės upė X, 18 – Visėtiškės. *Map by A. Žilinskaitė.*

Fig. 3. Distribution of Trzciniec culture pottery artefacts based on potsherds. *Map by A. Žilinskaitė.*

Fig. 4. Tulip-shaped pots from Trzciniec culture find spots in Poland (from Dąmbrowski, 1975, Figs. 4, 5).

Fig. 5. Pots from Trzciniec culture find spots in Poland: 1 – a hemispherical bowl, 2 – a globular vessel with a cylindrical neck, 3 – a beaker, 4–6 – pitchers (from Dąmbrowski, 1975, Figs. 4, 5).

Fig. 6. Rim types among Trzciniec culture pots found in Lithuania: I – vertical; II – slightly flaring; III – widely flaring. *Diagram by A. Žilinskaitė.*